

M.11030/1298

E6126

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN
TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MURAT GÜZEL

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT

GAZİANTEP
Haziran 2012

00105904

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye Üzerindeki Etkileri

MURAT GÜZEL

Tez Savunma Tarihi: 07.06.2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

(Yrd. Doç. Dr. Ahmet AĞIR)

SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

(Prof. Dr. Yusuf AKAN)

Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT)

Tez Danışmanı

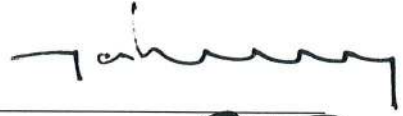
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Prof. Dr. Yusuf AKAN)

(Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT)

(Yrd. Doç. Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU)

00105904

Özet

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

GÜZEL, Murat

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT
Haziran 2012, 94 sayfa

II. Dünya Savaşıyla birlikte ve sonrasında ülkelerin ekonomileri çökmüş ve ekonomik olarak sıkıntıların yaşandığı görülmüştür. Ülkeler yaşamış oldukları bu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak amacıyla bir dizi uygulamalara gitmişlerdir. Fakat uygulanan bu politikaların neticesinde yükseltile vergi oranları devletin fiyat ve tüketim kontrolleri şeklindeki düzenleyici uygulamalarıyla birlikte insanların kazançlarının birçoğu devlete gitmiş ve bunun sonucunda da insanlar bu sıkı ekonomik politikalara başkaldırmışlardır. Kayıt dışı ekonomiyi genel olarak, devletten gizlendiği, kayda geçirilmediği veya geçirilemediği için denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi tanımlanmış, çeşitleri belirtilmiş, ülke ekonomisi üzerindeki olumlu ve olumsuz neticeleri belirlenmiş ve sonuç olarak kayıt dışı ekonominin önlenebilmesi için bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kayıt dışı ekonominin Türkiye üzerinde ve Dünya ülkelerinde görülen etkileri incelendiğinde kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz yanlarının olduğu görülmüştür ve genel itibariyle kayıt dışı ekonominin Türkiye dahil diğer Dünya ülkeleri üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı, Devlet, Türkiye, Ekonomi, İstikrar

Abstract**INFORMAL ECONOMY EFFECTS ON TURKEY**

GÜZEL, Murat

M. A. Thesis, Department of Economics

Supervisor: Assoc. Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT

June 2012, 94 pages

During The Second World War and afterwards, economies of the countries collapsed and some discomforts in the economic systems of the countries were seen. In order to get rid of these economic troubles, all those countries applied some cautions. As a result of those policies, tax rates went up and all tax incomes transferred directly to the governments. These price controls and regulatory practices of governments caused a negative effect on people's income. Accordingly people betrayed because of these tight economic policies. In general, it is possible to define the informal economy as uncontrolled activities, as they are not recorded or cannot be recorded and hidden from the governments. In this study, the informal economy is defined the varieties of it are indicated; the positive and negative consequences on the economy of the countries are also mentioned and also a number of assessments have been made to prevent informal economy. Investigating the effects of informal economy on Turkey and other world countries, the positive and negative aspects of it have been seen and it was generally located that the informal economy brings some negative outcomes into existence on the economic systems of all the world countries, including Turkey.

Key Words: Informal Economy, State, Turkey, Economy, Stability

ÖNSÖZ

Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin günümüz şartlarında Türkiye’de ekonomik ve sosyal bakımdan önemli sorunlara yol açtığı ve çözüm yolunun tüm problemler de olduğu gibi gene insanda olduğu ve insan düzeltildiği zaman bütün sorunların da çözümlendiği gerçeği gözler önüne serilmiştir.

Türkiye’yi yönetenlerin bu sorunlara karşı önlemini sadece devlet nezdinde değil insan odaklı bir politika ile halkın geleceğe güvenle bakacağı, devletine güvenen, milli ve manevi değerlere sahip nesiller yetiştikçe sosyal ve ekonomik kayıt dışılığın kendiliğinden sona ereceği görülmektedir.

Çalışmam boyunca bana her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Cuma BOZKURT başta olmak üzere, dekanımız sayın Prof. Dr. Yusuf AKAN hocama saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak da bu günlere gelmem de çok büyük emekleri olan Anneme, Babama, kardeşlerime ve nişanlım Dilek DALKILIÇ’a, şimdiye kadar bana vermiş oldukları emeklerinden dolayı, sıkıntılı dönemlerimde psikolojik desteklerinden dolayı teşekkürü bir borç bilir sevgi ve saygılarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	<u>Sayfa No</u> i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLoların LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1.1. GİRİŞ	1
2. LİTERATÜR	2
2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	2
2.1.1. Beyan Dışı Ekonomi	2
2.1.2. Enformel Ekonomi	3
2.1.3. Yasa Dışı Ekonomi	3
2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ	4
2.3. KAYIT DIŞI EKONOMİN NEDENLERİ	5
2.3.1. Ekonomik Nedenler	5
2.3.2. Sosyal Nedenler	7
2.3.3. Küreselleşmeden Kaynaklanan Nedenler	8
2.3.4. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler	9
2.3.5. Psikolojik Sebepler	10
2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMSUZ SONUÇLARI.....	11
2.4.1 Ekonomik Sonuçları	11
2.4.2. Mali Sonuçlar	12
2.4.3. Sosyal Sonuçlar	13
2.5. ÇALIŞMA HAYATINA YÖNELİK OLUMSUZ SONUÇLARI	14
2.5.1. AB’ Ye Girme Sürecinde Oluşturduğu Olumsuz Etki	15

2.6. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMLU SONUÇLARI	15
2.6.1. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi	15
2.6.2. Büyüme Üzerindeki Etkileri	16
2.6.3. Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi	17
2.6.4. İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Vergi Yüğü	17
2.7. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ	18
2.7.1. Doğrudan (Mikro) Ölçme Yöntemleri	18
2.7.1.1. Anket yöntemi.....	18
2.7.1.2. Karma yöntem.....	19
2.7.2. Dolaylı Yöntemler	19
2.7.2.1. Gayrisafı milli hâsıla (GSMH) yaklaşımı	20
2.7.2.2. Vergi incelemeleri yoluyla ölçme yaklaşımı.....	20
2.7.2.3. Parasalcı Yaklaşım	21
2.7.2.3.1. Sabit oran (emisyon hacmi) yaklaşımı.....	21
2.7.2.3.2. İşlem hacmi yaklaşımı	22
2.7.2.3.3. Ekonometrik yaklaşım	22
2.7.2.4. Çoklu sebep çoklu göstergeleri (mımcı) yöntemi	22
2.7.2.5. İstihdam yaklaşımı	23
2.7.2.6. Demografik yöntemler	23
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TAHMİN	
EDİLEN BÜYÜKLÜĞÜ	25
3.1. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BÜYÜKLÜĞÜ	25
3.2. BAZI DÜNYA ÜLKELERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİ	
ÖRNEKLERİ.....	28
3.2.1. ABD'de Kayıt Dışı Ekonomi	28
3.2.2. Fransa'da Kayıt Dışı Ekonomi	29
3.2.3. İspanya'da Kayıt Dışı Ekonomi	30
3.2.4. Yunanistan'da Kayıt Dışı Ekonomi	30
3.2.5. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi	36
3.3. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ.....	38
3.3.1. Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışılığın Oluşmasında Etkili Faktörler	39
3.3.1.1 Ekonomik nedenler	39
3.3.1.1.1. Ekonomik gelişmişlik düzeyi.....	39
3.3.1.1.2. Ekonomideki konjektürel dalgalanmalar.....	40
3.3.1.1.3. Üretim anlayışında meydana değışiklikler	40
3.3.1.1.4. Enflasyon	41
3.3.1.1.5. Gelir dağılımı	42
3.3.1.2. Sosyal nedenler	43
3.3.1.3. Psikolojik nedenler	45
3.3.1.4. Siyasi ve hukuki nedenler	45
3.3.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri.....	47
3.3.2.1. Mali etkiler	47
3.3.2.2. Büyüme üzerindeki etkileri	49
3.3.2.3. Sosyal güvenlik ve kamu maliyesi üzerindeki etkisi	51
3.3.2.4. İstihdam üzerindeki etkisi	51
3.3.2.5. Sosyal hayat üzerindeki etkileri	53
3.3.2.6. Vergi gelirleri ve yükünün dağıtımını üzerindeki etkisi.....	53
3.3.2.7. Ekonomik etkiler ve temel makroekonomik değışkenler.....	55

3.3.2.8. Ekonomik rekabet üzerindeki etkisi	57
3.3.2.9. Kayıt dışı ekonominin devlete olan etkileri ülkenin kredibilitesi üzerindeki etkiler.....	57
3.3.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Etkilerinin Giderilmesine Yönelik Politikalar	58
3.3.3.1. Ekonomik düzeyde alınması gereken önlemler	58
3.3.3.2. Türkiye’de uygulamaya konulan yasal ve idari düzenlemeler	59
3.3.3.3. Vatandaşların vergi bilincinin geliştirilmesine yönelik politikalar	60
3.3.3.4. Sosyolojik ve psikolojik politikalar	61
3.3.3.5. Mali önlemler	62
3.3.3.6. Devletin saygınlığını kazandırmaya yönelik politikalar	63
 4. MATERYAL VE YÖNTEM	65
4.1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ.....	65
4.2. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAM.....	65
4.3. ÇALIŞMANIN METODU.....	67
4.4. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ	67
 5. TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	68
5.1. TÜRKİYE’DE Kİ EKONOMİK VERİLERİN ANALİZ EDİLMESİ.....	68
5.2. VERİLERİN TEST EDİLMESİ.....	73
5.2.1. Korelasyon.....	73
5.3. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	77
 KAYNAKLAR.....	80
 ÖZGEÇMİŞ.....	85

TABLOLARIN LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 3.1 1960/2005 Dönemi OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomi tahminleri.....	27
Tablo 3.2 Resmi GSYİH'nın yüzdesi olarak kayıt dışı ekonomi	28
Tablo 3.3 A.B.D' de kayıt dışı ekonominin sabit oran yöntemine göre hacmi (1940-1990) (%).....	30
Tablo 3.4 Kayıt dışı istihdam ile mücadelede ülke uygulamaları ve düzenlemeleri..	32
Tablo 3.5 Geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin hacmi (1989-95)(%).....	38
Tablo 3.6 Türkiye' de kayıt dışı ekonomi tahminleri	39
Tablo 3.7 Türkiye' de enflasyon oranları (1980-2006) (%).....	43
Tablo 3.8 Türkiye' de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü (cari fiyatlarla milyar tl) ..	50
Tablo 3.9 GSMH'nın ve kayıtlı / kayıt dışı ekonomi oranının yıllar itibariyle gelişimi	52
Tablo:3.10. TÜİK hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre elde edilen kayıt dışı istihdam verileri.....	54
Tablo 3.11. Türkiye' deki vergi yaptırım sistemi ile bu konuda başarılı ülkelerin sistemlerinin karşılaştırılması	56
Tablo 3.12. Vergi incelemeleri yolu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesi.....	58
Tablo 3.13. Sabit oran yaklaşımına göre türkiye' de kayıt dışı ekonominin hacmi (1970-2004)	65
Tablo 5.14. Türkiye' de ki büyüme oranları(1980-2010).....	68
Tablo 5.15. Türkiye' deki ihracat rakamları (1980-2010)	69
Tablo 5.16. Türkiye' deki elektrik enerjisi Üretimi (1980-2010).....	70
Tablo 5.17. Türkiye' deki işsizlik oranları(1980-2010).....	71
Tablo 5.18. Türkiye' deki tasarruf faiz oranları(1980-2010).....	72
Tablo 5.19. Kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik veriler ile diğer ekonomik ve sosyal veriler arasındaki korelasyonu.....	75

KISALTMALAR

Devlet Planlama Teşkilatı	: DPT
Avrupa Birliği	: AB
Gayri Safi Milli Hasıla	: GSMH
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	: GSYİH
Çoklu Sebep, Çoklu Göstergeler Yöntemi	: MIMIC
Ekonomi İşbirliği Ve Organizasyonu	: OECD
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası	: IMKB
Yurt İçi Gelir Servisi	: IRS
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu	: TİSK
Küçük ve Orta Bütçeli İşletmeler	: KOBİ
Sosyal Güvenlik Kurumu	: SGK
Katma Değer Vergisi	: KDV
Özel Tüketim Vergisi	: ÖTV
Mckinsey Global Institute	: MGI
Türkiye İş Kurumu	: İŞKUR
Bakınız	: Bkz.

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi kavramı sıkça kullanılan ve farklı tanımlamaları mevcut bulunan bir kavramdır. İktisatçılar kayıt dışı ekonomi kavramı hakkında değişik tanımlamalar yapmışlardır. Ama genel itibariyle kayıt dışı ekonomi kavramı; Gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen, ancak gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerinin tümü olarak adlandırılmaktadır. (Derdiyok, 1993: 54)

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili tanımlamalara bakıldığında kayıt altına alınmayan tüm maddi işlemler kayıt dışı ekonomi olarak adlandırılmaktadır. Genel olarak tarım sektöründe çalışan, inşaat sektöründe çalışan insanlar kayıt altına alınmadıkları için bu kişilerin elde etmiş oldukları gelirler de kayıt dışı ekonomi kapsamında değerlendirilmektedir.

Günümüze kadar kayıt dışı ekonomi olgusu, değişik bilim adamları tarafından, "yer altı ekonomisi", "kara ekonomi", "enformel ekonomi", "ikinci ekonomi", "paralel ekonomi", "gizli ekonomi", "gölge ekonomi", "gözlenmeyen ekonomi" olarak çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Tanımlamalarda medya gelen bu farklılıkların sebebi olarak, bu kavramın iktisadi, mali, siyasi, hukuki, ahlaki, sosyolojik, tarihsel, kültürel etkilerinin ve sonuçlarının olması ve bu alanlarla olan karşılıklı etkileşimi sebebiyle farklı alanlardaki bilim adamlarının ilgi alanına girmesi olarak gösterilebilir. (Yılmaz, 2004: 15)

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN SINIFLANDIRILMASI

Kayıt dışı ekonomini kendi içerisinde genel olarak üçe ayırıldığı görülmektedir; (Aydemir, 1995: 11)

- Beyan Dışı Ekonomi
- Enformel Ekonomi
- Yasa Dışı Ekonomi

2.1.1. Beyan Dışı Ekonomi

Kişiler elde ettikleri gelirleri devletten gizlememektedir fakat elde etmiş oldukları gelirleri olduğundan az göstererek daha az vergi ödemelerini planlamalarını ifade eder. Vergi istisna ve muafiyetleri, vergi yasalarında yer almak suretiyle, kapsamına aldıkları gelirleri kısmen veya tamamen beyan ve vergi dışına çıkarmaktadır. Beyan dışı ekonomik faaliyetler yasalara göre beyan edilmesi gerektiğinden dolayı suç sayılırken, vergi istisna ve muafiyetiyle ilgili faaliyetler suç değildir. Biri vergi kaçakçılığı diğeri ise vergiden kaçınma kavramları ile ifade edilmektedir. Ortak noktaları vergi kaybı yaratıyor olmalarıdır. (Yılmaz, 2004: 28)

Beyan dışı ekonomi ile ilgili olarak başka bir tanımla ise; vergi yasalarıyla konulmuş kurallara göre vergi idaresine beyan edilmesi gerektiği halde beyan edilmeyen veya eksik beyan edilen faaliyetler ile bu faaliyetler sonucu elde edilen gelirlerin toplamına denir. Bu tanım beyan dışı ekonomiyi dar anlamda açıklamaya çalışan bir kavramdır. Fakat vergi yasaları sadece bir takım faaliyet sonucu doğan gelirlerin değil aynı zamanda bir takım unsurların da vergilendirilmesini öngörmüştür yani vergi yasaları geniş bir alan içerisinde yer alır. Vergi yasalarının

vergi idaresine bildirilmesini ve vergilendirilmesini öngördükleri bir unsurun bildirim dışı bırakılması veya değerinin gerçekte olanın altında görülmesi de beyan dışı ekonomi kapsamında değerlendirilmektedir. Geniş anlamda tanımına bakıldığında ise beyan dışı ekonomiyi “Vergi yasalarınca vergilendirilmesi öngörülmuş faaliyet ve unsurların vergilendirme alanı dışına çıkarılması veya vergi idaresinin bilgisi dışında tutulması” olarak kabul ettiği ve kavradığı görülmektedir. (Yılmaz, 1998: 7)

2.1.2. Enformel Ekonomi

Enformel ekonomiyi formel ekonomiden hareket ederek tanımlamak gerekmektedir. Formel ekonomi, üretim mübadele ve tüketimin kayıtlı ve yasal bir şekilde yapıldığı ekonomiyi ifade eder. Ekonomik faaliyetler pazar içinde gelişir ve para bir değişim aracı olarak kullanılır. Enformel ekonomiye bakıldığında ise formel ekonominin tersi bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. Enformel ekonomi yasalarda konulmuş resmi kurallarca ya tanımlanmamış veya belirlenmiş olan kuralların dışında kalan ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır. Bilim adamlarınca Enformel kelimesi devlet denetiminin eksikliğini ifade ettiği görüşü vardır. “Devletin düzenleyici kurallarından kaçınan kurumsal kuralları takip etmede başarısız olan ve devlet tarafından korunmayan faaliyetleri” kapsadığı anlamı da vardır. (Yılmaz, 1998: 10-11)

Enformel ekonomi günlük hayatta kendi ihtiyaçlarımızı karşılama sırasında da ortaya çıkmaktadır. Ailenin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik mal ve hizmetlerin aile içinde üretimi ve takas suretiyle değişimi de enformel ekonomiye örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca kendi tüketimi için çiftlik ürünleri üretmek, bahçe tarımı, evde elbise dikmek, kendi televizyonunu tamir etmek, kullanılmış ev eşyalarının satımı gibi günlük hayatta ki yapmış olduğumuz işlemler de genel olarak enformel ekonomi içerisinde. (Yılmaz, 1998: 12)

2.1.3. Yasa Dışı Ekonomi

Yasa dışı ekonomik faaliyetler, adından da anlaşıldığı üzere, yasaların engellediği ve bu nedenle de milli gelir hesaplarına dâhil olmayan faaliyetleri kapsamaktadır. Yasa dışı ekonomik faaliyetlerin vergi açısından ağırlıklı

bölümünü gelir yaratıcı faaliyetler oluşturmaktadır. Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi, Milli Gelir hesaplarına alınmadığı halde, biçimsel olarak gelir yaratan yasa dışı faaliyetler ilk grubu oluşturur ve reel olduklarından dolayı da vergi açısından çok önemli oldukları görülür. İkinci grupta ise yasa dışı ekonomik faaliyetler, hırsızlık ve rüşvet gibi, gelir yaratıcı olmayan, fakat transfer niteliğindeki faaliyetler yer alır. Bu grup faaliyetler vergileme açısından fazla önemli olmadığı bilinmektedir. (Önder, 2001: 17)

Diğer bir tanımlamaya göre yasadışı ekonomik faaliyetler; yeraltı ekonomisi ile esas olarak yasalarla yasaklanmış faaliyetler ifade edilmektedir. Önemli olan, faaliyetin yasaların öngördüğü bir şekilde yapılmaması değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması olduğu görülmektedir. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri; silah veya uyuşturucu ticareti, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport ve vize ticareti, gayri yasal iş takibi, çek-senet tahsilâtı, tefecilik ve rüşvet gibi faaliyetler olarak sıralamak mümkündür. (Aydemir, 1994: 11)

Ekonomik faaliyetlerini aktif olarak yürütenler vergi idaresinin bilgisi dışında faaliyet gösterebilmektedirler. Bu kişilerin vergi idaresinde herhangi bir mükellefiyet kayıtları da yoktur. Yasa dışı ekonomi tüm dünya da olduğu gibi Türkiye’de de sık görülen bir ekonomidir. Aşağıdaki örnekler verilebilir.

- İşportacılar
- Hamallar
- Canlı hayvan ticareti yapanlar
- İnşaat işçileri
- Jeton ve bilet satanlar.

2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ÖZELLİKLERİ

Kayıt dışı ekonomi kavramının bazı özellikleri vardır bu özellikleri genel itibariyle sıralamak gerekirse;

- Kayıt dışı ekonomi tanımından da anlaşılacağı üzere resmi olmayan bir uygulama olması hasebi ile nizamsızdır.
- Kayıt dışı ekonomide ortaya konulan işlemler resmiyet kazanmadığı için vergilendirilmemiştir.

- Kayıt dışı ekonomini resmi olarak kayıtlara geçmediğinden dolayı da ölçülmeleri zor hatta imkânsız bir hal almıştır.
- Kayıt dışı ekonomi ahlaki değerlere aykırı bir özelliğe sahiptir.
- Kayıt dışı ekonomi haksız kazanç oluşturur.

2.3. Kayıt Dışı Ekonomin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin genel olarak nedenlerine bakıldığında;

- Ekonomik nedenler
- Sosyal nedenler
- Küreselleşmeden kaynaklanan nedenler
- Teknolojik gelişmelerden kaynaklanan nedenler
- Psikolojik Sebepler

2.3.1. Ekonomik Nedenler

Yüksek enflasyon olgusu, ekonomi politikaları, ekonomik istikrarsızlık ve krizler kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında yer almaktadır. Ekonominin gelişmişlik derecesi, gelişmekte olan ekonomilerin özelliklerinden olan kurumsallaşmış işletmelerin azlığı, küçük ve orta büyüklükte işletme sayısının fazla olması gibi durumlar da kayıt dışılığa etkili olduğu görülmektedir. (DPT, 2003: 3-4) Genel olarak bakıldığında ekonomik açıdan çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan ülkelerde kayıt dışı ekonominin daha yaygın olduğu görülmektedir.

Kayıt dışılığın yoğun olarak yaşandığı ülkelerin en temel sorunlarının başında enflasyon gelmektedir. Enflasyon fiyatlar genel seviyesindeki sürekli bir artışı ve de milli para değerinde ki sürekli azalışı ifade eden kavramdır. Enflasyon vergi verenlerin fiktif karlarının da vergilendirilmesine neden olmaktadır. Bu durumda vergi verenlerin bazı kazançlarını vergi toplayanlardan saklamasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak da devlet yetersiz kalan gelirlerini karşılayabilmek için borçlanma ve para basma yoluna gidecektir. Bu durumun doğal sonucu olarak da faiz oranlar yükselip, enflasyon oranı artacaktır. Ve bunları takibinde gelir dağılımındaki denge bozulacaktır. (Kıldış, 2000: 12)

Vergi sisteminde gelirlerin enflasyondan arındırılmasına olanak veren bir takım işlemler uygulanmakla birlikte tam bir enflasyon muhasebesi uygulanmamaktadır. Bu durum ise mükellefin tam kazancının değil öz sermayesinin vergilendirilmesine sebep olmaktadır. Bundan dolayı öz

sermayesinin erimesine hatta bitmesine neden olmak istemeyen mükellef, bazı işlemlerini kayıt dışına alarak, ödeyeceği vergiyi azaltmakta, bu yolla da öz sermayelerini arttırmaktadırlar(DPT, 2007: 685).

Enflasyon nedeni ile kazançlarında azalma meydana gelen düşük ve sabit gelirli tüketiciler bu kayıplarını gidermek, enflasyon sebebi ile giderlerinde artışlar ortaya çıkan üreticiler ise bu kayıplarını azaltmak için kayıt dışına yönelmektedirler. Bu da kayıt dışının çalışma hayatında ki en belirgin durumu olan kayıt dışı istihdama yönelmektedir. Bundan dolayı enflasyon değerlerinin sürekli yükseldiği ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığı görülmektedir.

Devlet, toplamış olduğu vergileri kamusal giderlerin karşılanmasında kullanmakta ve bu vergilerle gelir dağılımını da etkilemektedir. Özellikle kamu giderlerinin yükseldiği dönemlerde devletin vergi oranlarını yükseltmesi ve hatta ek vergi koyması, gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemekte ve vergi verenleri kayıt dışına sevk etmektedir. (Günay, 2002: 20)

Kayıt dışı ekonominin yoğun olarak az gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde görülmesinin en önemli sebeplerinden biride gelir dağılımının adil olmamasıdır. Milli gelirden yeterince pay alamayan kişiler kayıt dışına yönelmektedir.

Ekonomik işlemlerin kayıt edilmesi, ekonominin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Üretim ve tüketimin aile için yapıldığı, pazar ekonomisine geçmemiş, para kullanımının sınırlı olduğu tarım ekonomilerinde, ekonomik işlemlerin kaydının tutulması gereklilik arz etmez. Tarımsal üretime dayalı bu sistemde, egemen erk feodal bir yapıya sahiptir ve toplanan vergiler aynıdır. İşbölümünün gelişip üretilen malların çeşitlenmesi ile birlikte üretim ve tüketim birimleri birbirinden ayrılır, pazar ekonomisi gelişmeye başlar ve para önem kazanır. Bu aşamada kayıt hiç değilse mal alım ve satımı yapanlar açısından bir zorunluluk haline gelir. Bu dönemde egemen erk, aynı vergilerin yanı sıra mal dolaşımından da vergi almaya başlar. Ancak kayıt sisteminin esas gelişimini sağlayan sanayileşmedir. Oysa sanayileşme sürecine daha geç giren azgelişmiş ülkelerde, hem istihdam hem de gayri safi milli hasıla içinde tarımın payı büyüktür. Bu payın büyüklüğü küçük işletmeciliğin yaygın olmasıyla birleştiğinde kayıt ve belge düzeninin yerleşmesini engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. (Toptaş, 1997: 20)

Ekonomik nedenler arasında ekonomik gelişmişlik düzeyi, Ekonomik istikrarsızlık, işsizlik ve enflasyon, gelir dağılımı gibi makro ekonomik göstergeler yer almaktadır. Bu göstergelerde meydana gelebilecek olumsuz durumlar karşısında kayıt dışı ekonomide de artışlar meydana gelecektir.

2.3.2. Sosyal Nedenler

Ekonomik nedenler kadar ülkelerin sosyal yapıları da kayıt dışı ekonomi için önemlilik arz eden bir kavramdır. Sosyal nedenlere bakıldığında;

- Eğitim Düzeyi
- Yaş, Medeni Hal, Cinsiyet ve Gelir Seviyesi
- Vergi Sistemi ile ilgili Algılayış ve Vergi Ahlakı
- Devlete Olan Bağlılığın Azalması
- Devlet Harcamaları ile ilgili Algılayış
- Sosyal ya da Kişisel Çıkarın Ön Planda Tutulması
- Toplumsal Baskı
- Nüfusun Artması
- Köyden Kente Göç gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.

Sosyal nedenlere bakıldığında en önemli faktörlerin başında eğitimin geldiği ve sırasıyla devlete olan bağlılık anlayışının, nüfusun artmasının ve kişilerin kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarından ön planda tutması gibi etkenlerin olduğu görülmektedir.

İktisat literatürün de görüldüğü gibi, nüfus artış hızının ekonomik büyüme oranının üstünde olması, işsizliğin zaman içinde azalmasına neden olacaktır. Bu durum ise, emek sahiplerinin daha az ücret, daha az ya da hiç sosyal güvence olmaması ve uygunsuz çalışma koşullarında çalışmasına neden olacaktır. Diğer bir deyişle daha az giderle kayıt dışı olarak ortaya çıkarılmak istenen istihdam emek sahipleri tarafından da desteklenir hale gelir. Bunun için, kayıt dışı ekonominin yararlı olduğu ve işsizlik sorununun çözümüne destek olduğu söylenebilir. Fakat bu olumluluğun ücretler, iş güvencesi ve sosyal güvenlik açısından değerlendirilmesi pek de istenilen bir durum değildir. (Aydemir, 1995: 41)

Nüfusun yoğun olarak artması kişilerin milli gelirden aldıkları payı düşürmekte, ekonominin gelişmesini engellemekte ve alt yapıya olan ihtiyacı

arttırmaktadır. Artan nüfusa karşılık yeterince istihdam ortaya çıkarılmamakta ve işsizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu işsizliğin azaltılması içinde kamu gerekenden fazla istihdam yapmaktadır. Bu da ücretlerin düşük tutulmasına neden olmaktadır. Ücretlerin düşük olmasından dolayı da kişiler ek iş yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu da kayıt dışı ekonomiyi arttırmaktadır. (Mavral, 2003: 263)

Yaş, medeni hal, cinsiyet ve gelir seviyesi bireyin risk alma durumunu veya vergi kaçırma eğilimini belirleyen temel faktörlerdir. Vergi kaçakçılığını belirleyen sosyolojik faktörlerle ilgili yapılmış pek çok çalışma sonunda; kadınların erkeklerden, gençlerin yaşlılardan, evlilerin bekarlardan daha fazla risk üstlenebildiklerini ortaya koymuştur (Yılmaz, 1992: 29-30).

Bir ülkenin gelişebilmesindeki en önemli faktörlerden birisi nüfusun nitelikli olmasıdır. Bu niteliğin belirlenebilmesi için öncelikle nüfusun büyüklüğü, cinsiyeti, dağılımı, eğitim durumu, büyüme hızı, halkın refah seviyesi ve gelir dağılımı gibi faktörlerin seviyesinin iyi bilinmesi gerekmektedir.

Kamu giderleri ile vergiler arasındaki ilişkiyi eğitim düzeyi yüksek olan toplumlar daha iyi değerlendirebilmektedirler. Ayrıca, eğitilmiş bireyler sendikalı ve sigortalı olmanın yani kayıt içi olmanın avantajını daha iyi kullanabilmektedir. Dolayısıyla bilinçli bir toplum olabilmenin avantajını iyi bir şekilde değerlendirebilmektedirler. Yani bu durumda insanlar kayıt dışı ekonomiden uzak duracaktır.

Toplumun eğitim seviyesi arttıkça mükellefler vergi kanunlarını inceleyerek boşlukları bulabilir ve bu boşluklardan istifade ederek gelirini vergi kanunlarının dışına çıkarabilme durumuna sahip olabilir. Bu durumu engelleyebilmek için devletin vatandaşlarına kamu harcamalarının finansmanının vergi ile sağlanabildiği düşüncesini kazandırması gerekmektedir. Bu da ancak eğitimle verilebilecektir. Vergi ahlakı ve zihniyetinin kazandırılmasıyla mümkün olacaktır. Yani bireylerin vereceği vergi ile alacağı hizmetin kalitesinin ifade edilmesiyle kişilerde vergi bilinci ve de ahlakı kazandırılacaktır.

2.3.3. Küreselleşmeden Kaynaklanan Nedenler

20. Yüz yılın sonlarında soğuk savaşın sona ermesi ile dünyada, iki kutuplu bir sistem ortadan kalkmış ve tek kutuplu yeni bir dönem başladığı görülmüştür. Globalleşme adı verilen bu dönemde, insanlığın toplum içi ve

milletler arası ilişkileri hızla değişmiş ve tüm ülkelerin birbirleri üzerinde etkileri görülmeye başlanmıştır. Global kelimesi küresel veya bütün dünyayı kapsayan anlamına gelmektedir. Dünyanın yeni girdiği dönemi tanımlayan globalleşmeden kaçınmanın mümkün olamayacağı anlaşılmış, bu süreç piyasaların egemen hale gelmesine ve devletlerin etkinliğinin azalmasına sebep olmuştur. Küreselleşme bir anlamda, milli ekonomik, politik, kültürel yapının bir dizi ulus ötesi gelişme ile koalisyonudur ve her ülkenin bir diğerini etkilemesini sağlamaktadır.(Aysu, 2003: 1)

2.3.4. Teknolojik Gelişmelerden Kaynaklanan Nedenler

Bilim ve iletişimdeki teknolojinin gelişmesine paralel olarak elektronik ticaret gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Elektronik ticarete de maddi varlıkların alım satımı posta ve/veya paket teslimi şeklinde olsa da, ticarete konu olan yazılım, bilgisayar programları gibi bazı mallar elektronik ortamda aktarılabilir. Ödemenin de elektronik ortamda gerçekleşmesi söz konusu olduğunda mal hareketlerinden dolayı vergi kanunlarınca düzenlenmesi gereken fatura ve benzeri belgeler düzenlenmemekte böylelikle bu tür ticaretlerin elektronik ortam haricinde bir iz bırakması söz konusu olmamaktadır. Vergi dışı bırakılmış ekonomik hareketlerin idarece saptanarak kayıt altına alınabilmesi için izlenecek yöntemlerden birisi, fiziksel mal hareketlerinin kavranması, ikincisi ise fiziksel mal hareketine paralel nakit hareketlerinin kavranmasıdır. Elektronik ortamda gerçekleştirilen ticaret doğası gereği takibatı çok zor olduğundan kayıt dışına çıkışı daha kolay olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, elektronik ticaretle kayıt dışılık ve vergi kayıp ve kaçağı bugünkü şartlarla doğru orantılıdır. Elektronik ticaret büyüdükçe vergi kayıp ve kaçağı da büyüyecektir.(DPT, 2001: 40- 41)

Teknolojik gelişmelerin kayıt dışı ekonomiye en önemli etkisi, gelişen teknolojilerle emek gücünün boşa kalması ve insanların geçim kaygısıyla kayıt dışı faaliyetlere yönelmeleri olarak sıralanmaktadır. Gelişen teknolojiler sermaye mallarının fiyatını düşürmekte ve fiyatı düşen bu sermaye mallarının kullanımı yoluyla piyasaya yönelik kayıt dışı üretim ve evde üretim kolay hale gelmektedir. Böylece kayıt dışı üretimin ucuzlayarak kalitesinin iyileşmekte olması da bu ürünlere yönelik talebin canlı kalmasında ve sonuç olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etken olduğu görülmektedir. (İlgin, 1999: 32)

Gelişen teknolojiler sermaye mallarının fiyatını da ucuzlatmakta ve ucuzlayan bu sermaye mallarının kullanımı yoluyla piyasaya yönelik kayıt dışı üretim ve evde üretim kolay hale geldiği görülmektedir. Böylece, kayıt dışı üretimin ucuzlayarak kalitesinin iyileşmekte olması da bu ürünlere yönelik talebin canlı kalmasında ve sonuç olarak kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili olmaktadır. (DPT, 2001-2004: 32-33)

Küreselleşmenin sonucu olarak uluslararası rekabette büyük gelişmeler ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte dış ticaretteki rekabet, firmaları maliyet avantajları aramaya ve ucuz emek gücüne yönelmiştir. Kayıt dışı faaliyetler özellikle yurtdışından gelen vasıfsız işçiler böyle bir imkânı sunabilmesi açısından da avantajlı olabilmektedir, bu ise kayıt dışına yönelmeye neden olmaktadır. (Büyükkuşoğlu ve Çetinkaya, 2007: 10)

Küreselleşme üretim faktörlerinin özellikle de sermayenin dolaşımını kolaylaştırmakta ve yaygınlaştırmakta, sermaye hareket ettikçe de kayıt dışı ekonomiye, kara para ekonomisine öncülük etmektedir. Küreselleşme ile birlikte kayıt dışı faaliyetlerin ve kara para faaliyetlerinin artışı, bu tür faaliyetlerden elde edilen gelirin başka bir yere kolayca aktarılabilme ve orada aklanabilmek olmasından kaynaklanmaktadır. (Arslan, 2004: 1-14)

Kayıt dışı ekonominin bir unsuru olan kara para aklamanın gerçek bir “sınır tanımayan” suç niteliği, sırf ulusal bir mücadelenin yetersizliğini göstermiş ve uluslararası toplumun aktif biçimde seferber olarak, farklı mevzuatları yakınlaştırma ve ülkelerarası işbirliğini geliştirmeye yönelik bir dizi belge ve sözleşmeleri meydana getirmesine sebep olmuştur. Ancak, devletlerin hukuk sistemleri ve mevzuatları arasındaki farklılıklar, uluslararası suçların cezalandırılmasında hukuk görevlilerinin önlerinde engel oluşturmaya devam etmektedir (Pek, 2007: 22-23)

2.3.5. Psikolojik Sebepler

Kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörlerden birisi de psikolojik faktörlerdir. Bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz; Hobi alışkanlıkları, kimlik arayışı, diğer kişilerin ekonomik faaliyetleri gibi nedenler psikolojik sebepler olarak bilinmektedir.

Bireylerin kimlik arayışları ve etkin olma isteklerini karşılayacak kayıtlı faaliyet imkânlarının sınırlı olması, onları yasadışı da olabilecek kayıt dışı

faaliyetlere itebilir. Part-time işlerde çalışmak, evde üretim ve bağımsız veya kendi işinde çalışmak, insanlara esnek hareket etme imkânı vermekte ve hürriyet arzularını tatmin etmektedir. Bu tür faaliyetler ise kayıt dışılığın yoğun olduğu alanlardır. (DPT, 2001-2005: 33)

Moral ve ahlaki değerlerin ve eğitimin kayıt dışılıkla ilgisi, bireylerin kayıt dışı faaliyette bulunmaya ve özellikle yasa dışı-kayıt dışılığa karşı olan davranışlarıyla ilgilidir. Yapılan düzenlemeler ile bireylere yüklenen mali ve ekonomik külfetlerin ve yasak ve sınırlamaların akılcı, adil ve etkin olduğunu veri kabul edilirse, moral ve ahlaki değerler ile eğitim düzeyinin yüksek olduğu toplumlarda devlete olan itaat ve devlet faaliyetlerini takdir etme, destekleme ve katılma eğilimi daha yüksek olacağı görülmektedir. Kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkiyi eğitim düzeyi yüksek toplumlar daha iyi kurabildikleri görülmektedir. (Önder, 1992: 51)

Ayrıca, eğitilmiş bireyler kayıtlı istihdam içerisinde olmanın avantajlarını, bilinçli tüketiciler de kayıtlı mal ve hizmetlerin kendilerine sağladığı tüketici haklarını daha iyi değerlendirecekleri görülmektedir. Sonuç olarak bilinçli olarak kayıt dışı ekonomiye katılım minimum düzeyde olacaktır. Moral ve ahlaki değerlerin aşıldığı toplumlarda, özellikle uyuşturucu ve yasadışı kumar, fuhuş, kaçakçılık ve tefecilik gibi yasal olmayan kayıt dışı faaliyetler artacaktır.

2.4. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMSUZ SONUÇLARI

Kayıt dışı ekonominin sonuçları birçok alanda kendisini göstermekle birlikte etkisi de geniş bir alana yayılmıştır. Ama genel olarak bakıldığında kayıt dışı ekonominin ekonomik yönden, mali yönden, gelir dağılımı üzerinde, sosyal ve politik alanlarda etkilerinin olduğu ve bu etkilerin önemli olduğu bilinmektedir.

2.4.1. Ekonomik Sonuçları

Kayıt dışı ekonominin ilk ve en önemli etkisinin ekonomi üzerinde olacağı kaçınılmazdır. Devletin kamu harcaması yapabilmesi için kamu gelirleri elde etmesi lazımdır. Eğer devletin vergi geliri beklenenden az bir oranda olursa devlet kamu harcamalarını finanse etme de zorlanacak ve ekonomik olarak bir sıkıntıya girmiş olacaktır bu durumda ülkede ekonomik sıkıntılardan kaynaklı olarak ileri de bir kriz ortamına yol açacaktır.

Kayıt dışı ekonominin genel olarak ekonomi üzerindeki etkilerine bakıldığında işsizliği arttırdığı, enflasyon oranlarını yükselttiği ve son olarak da insanların refah kaybına neden olduğu görülmektedir.

Ekonomik işlemlerin kayıt edilmesi, ekonominin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Üretim ve tüketimin aile için yapıldığı, pazar ekonomisine geçmemiş, para kullanımının sınırlı olduğu tarım ekonomilerinde, ekonomik işlemlerin kaydının tutulması çok da önemli değildir. Tarımsal üretime dayalı bu sistemde, egemen erk feodal bir yapıya sahiptir ve toplanan vergilerin aynı olduğu görülmüştür. Bölümünün gelişip üretilen malların çeşitlenmesi ile birlikte üretim ve tüketim birimleri birbirinden ayrılır, pazar ekonomisi gelişmeye başlar ve para önem kazanır. Bu aşamada kayıt hiç değilse mal alım ve satımı yapanlar açısından bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu dönemde egemen güç, aynı vergilerin yanı sıra mal dolaşımından da vergi almaya başlar. Ancak kayıt sisteminin esas gelişimini sağlayan sanayileşme faktörü olduğu görülmektedir. Oysa sanayileşme sürecine daha geç giren azgelişmiş ülkelerde, hem istihdam hem de gayri safi milli hâsıla içinde tarımın payının büyük olduğu bilinmektedir. Bu payın büyüklüğü küçük işletmeciliğin yaygın olmasıyla birleştiğinde kayıt ve belge düzeninin yerleşmesini engelleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. (Toptaş, 1997: 20)

2.4.2. Mali Sonuçlar

Vergi kaçakçılığının, diğer bir kaçakçılığa sebep olmasının bir sonucu da vergi yapısında değişmelere neden olmasıdır. Devlet, gelirini arttırmak amacıyla vergi oranlarında yapacağı yükselme, kaçakçılığı daha cazip hale getireceğinden yeni vergi kaçırımlarına neden olacaktır. Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik ve vergi tabanını aşındırarak vergi tahsilâtında bir azalışa, dolayısıyla daha büyük bütçe açıklarına ve hem doğrudan vergilerde hem de dolaylı vergilerde daha büyük bir artışa neden olduğu görülmektedir. Bu durum ise sonuçta artan vergileme-sürekli büyüyen kayıt dışı ekonomi şeklinde bir kısır döngü yaratabilir. (Çetintaş ve Vergil, 2003: 20)

Kayıt dışılığın en önemli nedenlerinden birisinin de yüksek vergi oranları olduğu bilinmektedir, kayıtlı kesimin vergi yükünün arttırılması, bu kesim, aleyhine olan adaletsizliği daha da artmasına yol açacaktır. (Sekizinci kalkınma Planı, 2005: 7)

Kayıt dışı ekonomi sayesinde bazı kişiler vergi dışı kalmış gelir elde etmiş olurlar. Bundan dolayı vergisini tam ödeyenlerle vergisini ya eksik ödeyen ya da hiç ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkmaktadır. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi içinde gerçekleştirilen faaliyetlerden vergisiz kazanç elde edilirken kayıtlı ekonomide kazanç üzerinden vergi ödenmesi, bununla beraber kayıt dışı ekonomide bulunanların kayıtlı ekonomidekilerle beraber devletin sunduğu hizmetlere talepte bulunması ve bu durumda gelirlerin kamu harcamalarını karşılayamaması halinde kayıtlı ekonomidekilerin vergi yüklerinin arttırılması ile kayıt dışı ekonomide bulunanların devletin vergi-transfer harcamaları mekanizmasının dışında kalmaları gelirin adil dağılımı konusunda büyük bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. (Yılmaz, 2004: 98)

2.4.3. Sosyal Sonuçlar

Kayıt dışı ekonominin ekonomik ve mali sistemde yol açtığı olumsuzluklar yanında, sosyal hayatta da olumsuz etkilerinin de var olduğu görülmektedir.

Kayıt dışı faaliyetlerin artması, toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Zira yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır. (Şeker, 1995: 87)

Yasa dışı faaliyetlerin yaygınlaşması, bireylerin devlet otoritesine olan güvenlerini azaltır. Devlete olan güvenlerinin azalması sonucu, bireyler sorunlarını yasa dışı yollarla çözme yoluna gidebilir. Özellikle bireyler sorunlarını rüşvet suiistimal yoluyla ya da yasa dışı örgütler yoluyla giderebilirler. Kayıt dışı ekonomi devlete karşı bir başkaldırı, diğer bir deyişle ekonomik anarşi yaratır, moral değerleri bozar. (Altuğ, 1999: 66)

Bu gibi kayıt dışı faktörlerin toplum tarafından benimsendiğinde ve de artık olağan bir durummuş gibi insanların bilinçaltlarına yerleşmesinden dolayı kayıt dışılık günlük hayatta yaygınlaşacak ve kaçırmanın benimsenmesi toplumun genel yapısını bozacaktır ve sağlıklı yeni bireylerin yetişmesine neden olup toplumda telafisi mümkün olmayan ağır sosyal maliyetlere neden olacaktır.

Bu tip yasa dışı oluşumlar hukuk ve adaletin etkinliğinin kaybolması sonucunda yer altı dünyası diye tabir edilen mafya vari yapılarla bu boşluğu dolduracak ve toplumdaki suç ve suçlu sayısı artacaktır.

Dünya genelinde bir inceleme yapıldığında bugün bile etkisini kaybetmeyen İtalya'daki, Meksika'daki ve diğer ülkelerdeki mafya örgütlenmesinin devletin yönetim kademesini bile etkisi altına alıp, halk tarafından olağan kabul edilip benimsenmesi sonucunda ülkenin nedenli sosyal maliyetlerle karşılaşp ağır bedeller ödediğini görmekteyiz.

2.5. Çalışma Hayatına Yönelik Olumsuz Sonuçlar

Çalışma hayatı ile ilgili olumsuz sonuçlar büyük ölçüde kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük boyutta olması ile birlikte çalışan nüfus sosyal güvenlik çatısı altında toplanamamaktadır, sosyal güvenlik kuruluşları da, başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve kendilerinden beklenen hizmeti etkin olarak yerine getirememektedir. Genelde vergi, fon, prim gibi yükler olmadan yaratılan bu kayıt dışı istihdam da primler ödenmediği için sosyal güvenlik sisteminin finansmanı sorun olduğu görülmektedir. (Kırkulak, 1999: 158)

Kayıt dışı ekonomide faaliyet gösteren firmalar, sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin vergi gelirlerini azaltarak, düşük gelir gruplarına devletçe sağlanan sosyal transferleri sınırlandırabilir. Azalan sosyal transferler, düşük gelirli grupların yaşam şartlarını daha da zorlaştırarak, sosyal ve siyasal huzursuzluklara neden olabilir. (Çetintaş ve Vergil, 2003: 4)

Kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına olan diğer olumsuz etkisi ise çalışanların sendikal haklardan mahrum kalmasıdır. İş dünyasında işverenlerin ve işçilerin kayıt dışı istihdamı kabullenmesinden dolayı sendikalar zafiyete uğrayacak ve çalışanların haklarını savunma konusunda yetersiz kalacaktır. Bütün bunların doğal sonucu olarak da çalışanlar sendikal haklardan yoksun, sosyal güvenlik kapsamının dışında sağlıklı koşullarda iş ve işyeri güvenliğinden mahrum kalarak düşük maaş ve yetersiz haklarla çalışacaktır. Buda çalışma hayatının ve iş ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde oluşmasına neden olan istismara açık bir yapı ortaya çıkaracaktır.

2.5.1. AB' Ye Girme Sürecinde Oluşturduğu Olumsuz Etki

Avrupa Birliği komisyonu, üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin varlığından rahatsızdır. Üye ülkelerdeki kayıt dışı ekonomiyi araştıran ve üye ülkelerde GSMH'nın ortalama % 10'u büyüklüğünde kayıt dışı ekonomi tespit eden ve bunu büyük bir sorun olarak nitelendiren bir rapor yayınladığı bilinmektedir. Avrupa Birliği komisyonunun, kayıt dışı ekonomiden rahatsızlık duymasının sebebi Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) ve işsizlik oranı ile ilgili istatistiksel verilerde yarattığı tahribatın, AB bütçesi üzerinde yarattığı olumsuzluklardır. Nitekim kayıt dışı ekonominin GSYİH'nın olduğundan düşük, işsizlik oranını ise gerçekte olduğundan daha yüksek oranlarda tespit edilmesine sebep olması, hem üye ülkelerin AB bütçesine katılım paylarını azaltmış bütçe gelirlerinin azalması, hem de üye ülkelere yapılan fon ödemelerinde artış yaratarak harcamaları arttırıcı sonuç doğurduğu görülmektedir. (Yılmaz, 2006: 169)

Yaşanan tüm bu gelişmeler sonucu, enflasyon artar, yatırımlar azalır, işsizlik artar, üretim düşer, sosyal barış bozulur, suç ve suçlu sayısı artar, sorunların çözülmesi ve borçların ödenmesi ileri bir zamana bırakılmaktadır. Durumu kurtarmak amacıyla teselli ekonomisine yönelik uygulama başlamıştır. Siyasetçiler, umut istismarı yaparak vaat vermeye devam ettikçe, sosyo-ekonomik sorunların altında ezilmeye başlayan toplum; yeni lider arayışını bırakarak, rejim arayışı platformuna girer ki bu mevcut rejimin sona ermesi demektir. (Altuğ, 1999: 483)

2.6. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN OLUMLU SONUÇLARI

Kayıt dışı ekonominin olumsuz olduğu kadar olumlu etkileri de vardır. Fakat genel olarak bakıldığında olumsuz sonuçlarının etkisinin daha fazla olduğu görülmektedir.

2.6.1. Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin diğer önemli bir etkisi, gelir dağılımına olumlu katkısı nedeniyle sosyal adaletin belli ölçüde kurulmasına yardımcı olması olarak gösterilebilir. Öncelikle kayıt dışı ekonominin faaliyetleri sonucu üretimin ve buna bağlı olarak gelirin artması nedeni ile ülke çapında bölünecek payın fazla olduğu bilinmektedir. Ancak, artan bu gelirin dağılımı konusunda

etkisi ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin türüne bağlıdır. Bu çerçevede, eğer kayıt dışı ekonomi, alt gelir grubuna dâhil olan kesime ikinci bir iş imkânı sağlıyorsa fakirlik düzeyinin belli oranda yukarı çekilmesine yardımcı olduğu söylenilebilir. Fakat kayıt dışı ekonomik faaliyetlere katılanlar arasında elde edilen gelirin dağılımı incelendiğinde, aynı olumlu durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. (Karagül, 1997: 191)

2.6.2. Büyüme Üzerindeki Etkileri

Son yıllarda, Türkiye’de yaşanan kronik enflasyon, spekülatif kazançların yoğun olması, gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine neden olduğu görülmektedir. (Sarılı, 2002: 38)

Ekonomik büyümenin önündeki en önemli engellerden birisi tasarruf yetersizliğidir. Ekonomik birimlerin büyüebilmesi için yatırım yapması, yatırım yapabilmek için de elinde fon bulunması gerekmektedir. Gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmı da vergilere gittiğinde gelir elde edenlerin elindeki yatırılabilir fonlar azalmaktadır. Diğer yandan ülkedeki finansman kuruluşları da uygun koşullarla kredi verme imkânları yoksa girişimcilerin yeni yatırımlara yönelmesi mümkün olmamaktadır. Böyle bir ortamda yine de büyümeyi düşünen müteşebbislerin tek seçeneği kaldığı görülmektedir. Bu da gelirlerini kayıt dışına çıkararak daha az vergi ödemektir. (Aydemir, 1994: 94)

Kayıt dışı tutulan gelirin yatırımlara dönüşmesi lazımdır eğer yatırımlara dönüşürse üretim artışını beraberinde getirir. Üretim artışı da, daha fazla gelir ve dolayısıyla daha fazla yatırım anlamına gelmektedir. Bu süreç herhangi bir nedenle (kayıt dışı ekonominin kayda alınması, ekonomik konjonktürün kötü gitmesi, fonların reel yatırımlar dışında kullanılması vb.) gibi nedenlerle kesilmediği sürece kayıt dışı faaliyet gösteren birimlerin ekonomik büyümeye katkısı sürecektir. Aynı zamanda, kayıt dışı çalışan ekonomik birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşısındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alınırsa ekonomik büyümenin hızının iyice artacağı görülecektir. (Aydemir, 1994: 94-95)

2.6.3. Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi

İşletmelerdeki rekabet gücü, teknolojik yatırım seviyesine dayanmaktadır. Emek yoğun üretimdeki yüksek maliyetlerin teknoloji yoğun üretimde daha düşük maliyetlerle rekabet etme şansının olmadığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonomide, kayıtlı ekonomideki (kazanç üzerinden alınan vergiler, işçilik üzerinden ödenen sigorta-vergiler v.b yüksek oranlı kamusal yükümlülükler) bulunmadığından kayıt dışı ekonomide ki üretim maliyetlerinin dolayısıyla satış fiyatlarının düşük gerçekleşmesi, kayıt dışı ekonomiye yurt içi ve yurt dışı pazarlarda rekabet gücü kazandıracağı görülmektedir. (Altuğ, 1999: 483)

Rekabetteki en önemli unsurlardan biri gelişmiş ekonomilerdeki üretim maliyeti ile gelişmekte olan ülkelerdeki üretim maliyetidir. Çünkü gelişmiş ekonomilerdeki teknoloji ile daha kaliteli üretim yapılırken aynı zamanda ürün çeşitlendirmesi ve reklâm gibi faktörlerle rekabet etme şansının arttığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler incelendiğinde ise kayıt dışı çalışan işçiler nedeniyle üretim maliyetleri düştüğü görülmektedir. Böylece kayıt dışı ekonomideki işletmelerin gelişmiş ekonomilerdeki işletmelerle rekabet etme gücü artacaktır. Bu nedenle de gelişmekte olan ekonomilerde emek yoğun üretime dayalı sektörler ön plana çıkmakta ve rekabet söz konusu olmaktadır. Kayıt dışı ekonomide, kayıtlı ekonomideki gibi sigorta, vergi ve benzeri yüksek oranlı mali yükümlülükler olmadığından üretim maliyetleri dolayısıyla, satış fiyatı düşük gerçekleşecektir. Böylece kayıt dışı ekonomi, yurt içinde ve yurt dışında rekabet gücü kazanacaktır.

(Arıkan, 1994: 57)

2.6.4. İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Vergi Yüğü

Kayıt dışı ekonominin işgücü piyasasının etken işleyişini sürdürebilecek olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin varlığı işsizliği dolaylı yoldan olsa bile azaltmaktadır. Bu durum sendikal örgütlenmeyi ve işçilerin pazarlık gücünü zayıflatır da bir miktar da olsa sosyal rahatlamayı sağlamaktadır.

Aksi takdirde işsiz kalacak olan pek çok kişi kayıt dışı ekonomi sayesinde (verimsiz çalışma ve düşük ücret pahasına da olsa) istihdam edilmiş olmaktadır. Bu işlev bir tür toplumsal sigorta gibi düşünülebilir. Bir başka deyişle kayıt dışı

ekonomi yarattığı istihdam olanaklarıyla “mutlak” yoksulluğun azalmasında etkili olabilir. (Gümüş, 2000: 63-64)

2.7. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Bir ekonomide; bir yıl boyunca devlet kesimi ve özel kesim tarafından üretilen yatırım malları, tüketim malları ve hizmetlerin toplam değerinden, bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdilerin toplam değerinin düşülmesi sonucunda Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) kavramına ulaşılmaktadır. Bu kavramın içerisinde dış âlem net gelirleri de girmektedir. GSMH’ ın büyüklüğü hesaplanırken, yaratılan katma değerlerin kayıtlara geçmesi ya da belirli olması gerekir. Eğer üretilen bir malın üretiminden tüketiciye sunuluşuna kadar olan zincirde bir kopukluk olursa ve o aşamada yaratılan katma değer kayıtlara geçmezse, üretilen mal için katma değer GSMH hesaplamalarında doğrudan yer almaz. Ancak başka bir takım izler varsa kayıt dışı kalan katma değeri tahmin etmek mümkündür. (Aydemir, 1995: 23-24)

2.7.1. Doğrudan (Mikro) Ölçme Yöntemleri

Bu yöntemler, ulusal düzeydeki anket verilerine dayalı olarak, kayıt dışı ekonominin tamamının veya alt sektörlerinin belli bir zamandaki büyüklüğünü tahmin etmeye yöneliktir. Mikro ekonomik verilere dayalı olduklarından “mikro ölçümler” olarak da adlandırılabilirler. Söz konusu yöntemler genellikle kayıt dışı ekonomide, üretici veya tüketici olarak faaliyette bulunma olasılığı olan bireylerle kurulan ilişkiler veya gözlemlere bazen de yapılan denetimlere dayalıdır. Doğrudan yöntemlere örnek olarak; hane halkı anketleri, vergi uyum çalışmaları ve mikro ekonomik sektörel çalışmalar verilebilir.

2.7.1.1. Anket yöntemi

Bireylere doğrudan kayıt dışı ekonomiye katılımlarının sorulduğu bu yöntem, geleneksel olarak anket yöntemine getirilen tüm eleştirilere açık olduğu görülmektedir. Bu eleştirilere ek olarak, kayıt dışı ekonomide aktif olan bireylerin yanıt vermeyecekleri ve yanıt verseler dahi yanıtlarının gerçeği tam olarak yansıtmayacağı eklenirse bu yöntemin kayıt dışı ekonomiyi tahminde başarılı sonuçlar vermeyeceği düşünülmektedir. (Savaşan, 2005: 7) Anket

yöntemi, zorluğu ve maliyeti yanında sadece belli yıla ilişkin sonuçlar vermesi dolayısıyla çokça kullanılmamaktadır.

Hane halkı anketleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin alıcıları ve bazen de üreticileri olarak hane halklarına uygulanan anketler olduğu görülmektedir. İşyeri anketleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin üreticileri olarak işyerlerine uygulanan anketlerdir. Zaman kullanım anketlerinde açık ve gizli ekonomik faaliyetlerde bulunanların bu faaliyetlerde harcadıkları zaman araştırılmaktadır. Ayrıca, daha sonra yapılan araştırmalarla, bu faaliyetlere ilişkin parasal değerler bulunmaktadır. Vergi anketleri, vergi kaçağı olan hane ve işyerlerini belirlemeye yönelik anketlerdir. Burada vergi kaçağı olan gelir tahmin edilmektedir. (DPT, 2001: 9)

2.7.1.2. Karma yöntem

Amerika' da kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmek amacıyla IRS tarafından kullanılmaya başlayan bir yöntemdir. Amerika' da GSMH tahmini, gelir vergisi beyannamelerinde beyan edilen gelirden hareketle yapıldığı için, gelir vergisi beyannamelerine yansımayan başka deyişle beyan dışı gelir toplamının kayıt dışı ekonominin hacmine eşit olacağı kabul edilmiştir. Yöntemde beyan dışı gelirin; beyannamelerde beyan edilmeyen yasal kaynaklı gelir, yasa dışı kaynaklı beyan dışı gelir ve kayıt dışı üretim sonucunda beyan dışı kalmış gelirlerden ibaret olduğu kabul edilmiş ve bu bileşenlerden her birinin hacminin tespitinde farklı yöntemler uygulanmıştır. Farklı yöntemlerin aynı anda kullanımı yöntemin "karma yöntem" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Karma yöntem içinde toplam beyan dışı gelirin hacmini tahmin etmeye yönelik uygulanan yöntemler; karşılaştırma yöntemi, denetim ve anket yöntemi olarak üç şekilde olduğu görülmektedir. (Yılmaz, 2006: 120)

2.7.2. Dolaylı Yöntemler

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede genellikle dolaylı ölçme yöntemleri kullanılır. Bu yöntemde, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesinde çeşitli yaklaşımlar uygulanmaktadır. Bunlar genel olarak; Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) Yaklaşımı, İstihdam Yaklaşımı, Vergi incelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım ve Model Yaklaşımı'dır.

2.7.2.1. Gayrisafi milli hâsıla (GSMH) yaklaşımı

Bu yöntemde, GSMH hesaplamasında kullanılabilecek ve kayıt dışı ekonomi için gösterge olabilecek her türlü veriden yararlanılmaktadır. Üretime, gelire, harcamaya ve hesaplamasında istihdama üretim, ilişkin gelir veriler ve birlikte harcama kullanılmaktadır. Yöntemlerinden GSMH birisinden yararlanılabildiği üzere, bazı ülkelerde birden fazla yöntem birlikte kullanılmaktadır. Genel olarak bu üç yöntemin kullanılması durumunda, aynı sonuçlara ulaşılması gerekmektedir. Ancak kayıt dışı ekonominin varlığı, farklı yöntemlerle ulaşılan sonuçların farklılaşmasına yol açmıştır. Gelir yöntemiyle bulunacak büyüklükle, üretim yaklaşımıyla bulunan değer karşılaştırılabileceği gibi, harcamalar yaklaşımıyla da kayıt dışı ekonomiden elde edilen gelirin harcamaya dönüşme aşamasında tespiti mümkün olmaktadır. (Kıldış, 2000: 21)

Ekonomide kayıt dışı ekonomi nedeniyle gelir yöntemi ile bulunan rakam en düşük, harcama yöntemi ile bulunan rakam ise en büyük GSMH değerini vermektedir. Bu yaklaşıma göre, harcama yöntemi ile bulunan GSMH ile gelir yöntemi ile bulunan GSMH rakamları arasındaki fark, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Fakat döviz, altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ve yurt dışına transferin varlığında bu yaklaşım da sağlıklı bir sonuç vermediği görülmektedir. (Temel, Şimşek ve Yazıcı, 1994: 12)

2.7.2.2.Vergi incelemeleri yoluyla ölçme yaklaşımı

Dolaylı yöntemlerden ikincisi vergisel yöntemlerle, başka amaçlar için toplam vergi istatistiklerinin analiz edilmesi yoluyla, genellikle beyan dışı veya vergilendirilmesi gerektiği halde vergi dışı kalan gelirler tahmin edilmektedir. Beyan dışı vergi veya vergi dışı gelirler, başka kaynaklardan hesaplama yapılıyorsa GSMH hesapları içine girmiş olmaktadır. Bunların karıştırılmaması gerekmektedir. Bu nedenle, mevcut GSMH büyüklükleri veri alınarak hesaplanan beyan dışı veya vergi dışı gelir anlamındaki kayıt dışı ekonomi ile GSMH tanımı içinde olmasına rağmen, mevcut GSMH büyüklükleri içinde kapsamadığı düşünülen kayıt dışı ekonomiyi karıştırmamak gerekmektedir. (İlgin, 1999: 149)

Vergi incelemeleri yoluyla kayıt dışı ekonomiyi ölçme, vergi incelemeleri sırasında mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin tespit edilmesi ile ortaya çıkan

matrah farklılıklarının kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığı varsayımından yola çıkarak oluşturulan bir yaklaşımdır. (Us, 2004: 17)

2.7.2.3. Parasalcı yaklaşım

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye ilişkin olarak kullanılan dolaylı yöntemlerden birisi ise parasalcı yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Parasalcı Yaklaşım; Sabit Oran İşlem Hacmi ve Ekonometrim Yaklaşım olmak üzere üç grup altında incelenecektir.

Parasalcı yaklaşımda, çek ve nakit para kullanımı kayıt dışı ekonomi hakkında ilgililere bilgi verilmektedir. Parasalcı yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomide yapılan ödemelerin büyük çoğunluğu, bu konudaki denetimlere imkân vermemek bakımından nakit para ile yapılmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmek için para piyasasındaki hareketler de izlenmektedir. Bu yaklaşımda dolaşımdaki paranın mevduata oranının zaman içinde artması, paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin genişlediğini göstermektedir. (Kıldış, 2000: 9)

2.7.2.3.1. Sabit oran (emisyon hacmi) yaklaşımı

Bu yaklaşımda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirlemek için para piyasalarında hareketler izlenmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödemelerin genellikle peşin para ile yapıldığı, çek ve senet gibi ödeme araçlarının kullanılmadığı varsayımı vardır. Ayrıca, ekonomide kayıt dışı ekonomi olmadığı dönemlerde emisyon hacminin mevduata oranının sabit kalacağı varsayılmakta ve bu oranın zaman içinde artması paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir. Bu yaklaşımın en önemli eksikliği, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ödeme aracının peşin para olduğunu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunu kabul edilmesidir. Fakat kayıt dışı ekonomide çek ve senet ile ödeme de yaygın olduğu görülmektedir ayrıca paranın dolaşım hızının kayıtlı ekonomiye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. (Sarılı, 2002: 37)

2.7.2.3.2. İşlem hacmi yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımı ilk kez kayıt dışı ekonomi üzerine araştırmaları ile tanınan Amerikalı iktisatçı Edgar Fiege tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, Fisher'in miktar teorisi eşitliği kullanılarak işlem hacminin milli gelire oranındaki değişikliklerden kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşımın emisyon hacmi yaklaşımına göre avantajı, kayıt dışı ekonomide peşin para yanında çek ve senet ile ödeme araçlarını da dikkate alınmasıdır. Bu yaklaşımın dezavantajı ise, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide aynı olduğunun varsayılması ve işlem hacmi miktarının hesaplanmasının güç olmasıdır. (Sarılı, 2002: 37)

2.7.2.3.3. Ekonometrik yaklaşım

Parasalcı yaklaşımın son yaklaşımı olan ekonometrik yaklaşımda, nakit para talebinin ekonometrik bir denklem ile tahmin edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kayıt dışı ekonominin en önemli nedeni yüksek vergi oranları olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımın temelini, kayıt dışı ekonomide ödeme aracının peşin para olduğu ve paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde aynı olduğu varsayımı oluşturmaktadır. Buna ek olarak, nakit para talepleri, vergilerin uygulandığı ve uygulanmadığı durumlarda ayrı ayrı hesaplanmakta ve bu rakamlar arasındaki fark kayıt dışı ekonomi ile ilgili nakit para seviyesi tespit edilmektedir. Paranın dolaşım hızı da analize dâhil edilerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmektedir. (Sarılı, 2002: 37)

2.7.2.4. Çoklu sebep çoklu göstergeleri (mimic) yöntemi

MIMIC yöntemi, ilk defa, Frey-Weck-Hanneman tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntemi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, kayıt dışı ekonominin para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanmasıdır. Kayıt dışılığa neden olduğu belirtilen; vergi yükü, devletin düzenlemelerinin getirdiği yük, enflasyon, işsizlik, vergi ahlakı, gibi değişkenler bir model yardımı ile bir araya getirilerek kayıt dışı ekonominin hacmini tahmine çalışır. Fakat modele, kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerden sayısal olarak ölçülebilenler dâhil edilebilmektedir, bunların dışında kayıt dışı ekonominin gelişmesi bakımından

önemli olan ancak sayısal olarak değeri belirlenemeyen bir takım faktörler modele dâhil edilmemektedir.

2.7.2.5. İstihdam yaklaşımı

İstihdam yaklaşımında nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak kayıt dışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında, zaman içinde benzer gelişmenin olması beklenmektedir. Eğer bu gelişim meydana gelmiyor ve zamanla istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranının altında kalıyorsa, kayıt dışı istihdamın varlığından söz edilebilir.

Resmi verilere göre çalışan kişi sayısı ile sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark da bir kısım istihdamın kayıt dışı meydana geldiğinin önemli bir göstergesidir. (Kıldış, 2000: 14-15)

Bu yaklaşımın en önemli yanı ise, hesaplamanın yapıldığı dönemin sosyal gelişmelerini ve ikinci işte çalışanları dikkate almamasıdır. Sosyal gelişmelerden bir kısmı istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltirken bir kısmı da sivil işgücünün toplam nüfusa oranını düşürerek sanki kayıt dışı ekonominin küçüldüğü izlenimi bu yöntemin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. (Sarılı, 2002: 37)

2.7.2.6. Demografik yöntemler

Demografik yöntemde daha çok istihdam göstergeleri olmak üzere toplumun demografik yapısı ile ilişkin göstergeler dikkate alınmakta ve kayıt dışı ekonominin gelişme trendi hakkında bilgi sahibi olunmaya çalışılmaktadır. İstihdamla ilgili dikkate alınan önemli göstergeler, işgücüne katılım oranları, bağımsız çalışanların toplam istihdama oranı, sosyal güvenlik içerisindeki istihdam ile diğer kaynaklardan derlenen istihdam arasındaki fark olarak bilinmektedir. İstihdam haricinde kayıt dışının tahmini için dikkate alınan demografik göstergeler ise, suç istatistikleri, şehirleşme hızı ve iç ve dış göçlerle ilgili göstergeler olmak üzeredir. (İlgın, 1999: 66)

Demografik yöntemler içerisinde sayılan istihdam yaklaşımı ile nüfus, istihdam, emek arzı gibi değişkenlerin zaman içindeki değişimlerini inceleyerek kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem; emek arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfusa oranında zaman içinde

benzer hareketlerin olması gerektiğine dayandığı bilinmektedir. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranı sabitken, istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesi, cari işgücünün bir kısmının kayıt dışı ekonomide istihdam edildiğine işaret etmektedir. İstihdam artışı yaklaşımına göre, eğer istihdam/nüfus oranı, işgücü/nüfus oranından daha yavaş artarsa, işgücünün istihdam edilemeyen kısmı ya işsizliğin artmasına katkı sağlamakta yâda istihdamın kayıt dışı kesiminde yer almaktadır. (Acar, 2003: 123)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TAHMİN EDİLEN BÜYÜKLÜĞÜ

3.1. DÜNYADA KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BÜYÜKLÜĞÜ

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk düzenlemeler 1936 ve 1940 yıllarında Fransa'da kayıt dışı istihdam konusunda gerçekleştirilmiştir. Fakat konuya ciddi mana da ilgi II. Dünya Savaşı sonrasında başladığı görülmüştür 1960'lı yıllardan sonra çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilerek ölçümler yapılmasına rağmen konunun hala gündemde olmasını ciddi bir problem olarak görülmesine ve çözülememiş olmasına bağlamak mümkündür. (Yılmaz, 1999: 18)

1960 yılından bugüne geliştirilen kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik hiçbir çalışmanın tam ve net bir sonuç veremediği görülmektedir. Fakat ölçülemeyeni ölçme çabalarından kaynaklanan bu zorluk zaman içerisinde doğruya en yakın sonuçlara ulaşılmasına engel olamadığı görülmektedir.

2000 yılında yapılan bir çalışmada, ülkeler bazında kayıt dışılık oranları ölçülmüştür. ABD, Japonya, İsveç, Singapur gibi gelişmiş ülkelerde, kayıt dışı ekonomi büyüklüğünün GSYİH' ya oranının % 8 ile % 15 arasında olduğu görülmektedir. Vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin daha yüksek olduğu İtalya ve İspanya gibi ülkelerde, kayıt dışılık oranı %30 seviyelerine kadar çıktığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki ortalama kayıt dışılık oranı %15 civarında olduğu görülmektedir. (Ercan, 2006: 13)

Tablo 3.1 1960/2005 Dönemi OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomi tahminleri

Ülkeler/Yıllar	1960	1978	1989/90	1990/93	1994/95	1996/97	1999/00	2000/01	2002/03	2003/04	2004/05
İsveç	5.4	13.2	15.8	17.0	18.6	19.5	19.2	19.1	18.3	17.9	17.5
Belçika	4.7	12.1	19.3	20.8	21.5	22.2	22.2	22.0	21.0	20.5	20.1
Danimarka	3.7	11.8	10.8	15.0	17.8	18.2	18.0	17.9	17.3	16.9	16.5
İtalya	4.4	11.4	22.8	24.0	26.0	27.2	27.1	27.0	25.7	25.1	24.4
Hollanda	5.6	9.6	11.9	12.7	13.7	13.8	13.1	13.0	12.6	12.3	12.0
Fransa	5.0	9.4	9.0	13.8	14.5	14.8	15.2	15.0	14.5	14.2	13.8
Norveç	4.4	9.2	14.8	16.7	18.2	19.4	19.1	19.0	18.4	17.9	17.6
Avusturya	4.6	8.9	5.1	6.1	7.0	8.6	9.8	10.6	10.9	10.6	10.3
Kanada	5.1	8.7	12.8	13.5	14.8	14.9	16.0	15.8	15.2	14.8	14.3
Almanya	3.7	8.6	11.8	12.5	13.5	14.8	16.0	16.3	16.8	16.3	15.6
Amerika	6.4	8.3	6.7	8.2	9.2	8.8	8.7	8.7	8.4	8.3	8.2
İngiltere	4.6	8.0	9.6	11.2	12.5	13.0	12.7	12.5	12.2	12.1	12.0
Finlandiya	3.1	7.6	-	-	-	-	18.1	18.0	17.4	17.0	16.6
İrlanda	1.7	7.2	11.0	14.2	15.4	16.0	15.9	15.7	15.3	15.0	14.8
İspanya	2.6	6.5	16.1	17.3	22.4	23.0	22.7	22.5	22.0	21.6	21.3
İsviçre	1.1	4.3	6.7	6.9	6.7	7.8	8.6	9.4	9.4	9.2	9.0
Japonya	2.0	4.1	-	-	10.6	11.3	11.2	11.1	10.8	10.5	10.3
Yunanistan	-	-	-	27.2	29.6	30.1	28.7	28.5	28.2	27.9	27.6
Avustralya	-	-	10.1	13.0	13.8	13.9	14.3	14.1	13.5	12.8	12.6
Y.Zelanda	-	-	9.2	9.0	11.3	-	12.8	12.6	12.3	12.0	11.7
Portekiz		-	-	15.6	22.1	22.8	22.7	22.5	21.9	21.4	21.2
Ortalama (%)	4.2	8.8	12.0	14.5	16.0	16.8	16.8	16.7	16.2	15.8	15.6

Kaynak: Shneider, 2000, 2004, 2005.

OECD ülkeleri için 1960-2005 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi tahminlerinin gösterildiği Tablo 3.1 genel itibarıyla değerlendirildiğinde, 1960 yılında % 4.2 ile başlayan ortalama kayıt dışı ekonomi hacminin 1999-2000 dönemine kadar artış gösterdiği ve bu dönemde % 16.8 değeri ile doruk noktasına ulaştığı daha sonra da azalış gösterdiği görülmektedir. 1978 yılına kadar geçen yaklaşık 20 yıllık bir süreçte, kayıt dışı ekonomi ortalama olarak % 100 ü geçen bir artış gösterdiği görülmüştür. OECD ülkelerinin 1960-2005 dönemi için ortalamaları alındığında, en düşük ortalamaya sahip ülkenin İsviçre ve en yüksek ortalamaya sahip ülkenin Yunanistan olduğu tablo da görülmektedir. Son dönem (2004-2005) tahmin değerlerine göre en düşük tahmin değerine sahip ülke % 8.2 ile ABD'dir. Yunanistan değerlendirme döneminde en yüksek tahmin değerlerine sahip ülke olma

özelliğiyle dikkat çekmektedir. Yunanistan'ı ortalamayı aşan rakamlarıyla İtalya, Portekiz, Belçika ve İspanya takip ettiği görülmektedir.. Değerlendirme dönemindeki artışlar göz önünde bulundurulduğunda, en düşük artışa sahip ülke % 6.4 birim artışla Hollanda ve en yüksek artışa sahip ülke % 20 birimlik artışla İtalya olduğu görülmektedir. 45 yıllık dönemin ortalama artışı % 11.6 birimdir başka bir ifadeyle OECD ülkelerinin ortalama kayıt dışı ekonomi hacmi 45 yılda 2.7 kez artmıştır.

Tablo 3.2. Resmi GSYİH'nın yüzdesi olarak kayıt dışı ekonomi

Ülkeler	%
Nijerya	76
Tayland	70
Mısır	68
Filipinler	50
Meksika	49
Türkiye	45
Rusya	40
Malezya	39
Güney Kore	38
Brezilya	29
Yunanistan	29
Macaristan	27
İtalya	26
İspanya	24
Belçika	22
Arjantin	21
İsveç	20
Danimarka	19
Kanada	16
Çek Cumhuriyeti	15
Fransa	15
Almanya	14
Avustralya	13
Hollanda	12
İngiltere	11
Hong Kong	11
Avusturya	10
ABD	9
Japonya	8
İsviçre	8

Kaynak: <http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=249&id=15> ,

(21.01.2012)

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verileri incelendiğinde, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin resmi GSYİH’ ya oranının % 45 civarında olduğu görülmektedir. Bu oran diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 3.2’de yer alan tahmine göre kayıt dışı ekonomin en az olduğu 3 ülke; ABD (% 9), Japonya (% 8) ve İsviçre (% 8) olduğu görülürken en yüksek olduğu 3 ülkenin ise; Nijerya (% 76), Tayland (% 70) ve Mısır (% 68) olduğu görülmektedir. OECD ülkeleri arasında kayıt dışının en yüksek boyutlarda görüldüğü ülkeler ise sırasıyla, Yunanistan(% 29), İtalya (% 26), İspanya (% 24) ve Belçika (% 22)’dir. Avusturya ise (% 10) oranıyla kayıt dışının en düşük olduğu OECD ülkesi olma özelliğine sahiptir.

3.2. BAZI DÜNYA ÜLKELERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİ ÖRNEKLERİ

3.2.1. ABD’de Kayıt Dışı Ekonomi

ABD’de 1970’li yıllardan sonra artmaya başlayan kayıt dışı ekonomi sebebiyle Yurtiçi Gelir Servisi (Internal Revenue Service, IRS), bu sorunu çözmek ve yanlış beyanları önlemek amacıyla, kayıt dışı ekonominin rüzgârına kapılanları ortaya çıkarmak için banka kayıtlarından, işçi durumlarına kadar detaylı çalışmalar yaptığı görülmüştür. Bu alanda yapılan çalışmalar sonucunda bireylerin vergi beyannameleri başta olmak üzere vergi konusunda gerçekçi bir beyan da bulunulmadığı tespit edilmiştir. Ancak, bu alanda IRS’ de, sistem eksikliğinden kaynaklanan sorunlardan dolayı bazı detayları gözden kaçırdığı görülmüş ve bu amaçla sistemini yenileyerek bilgisayar kullanımına geçmiş ve kontrolleri artırmıştır. (Hans, 1984: 6)

Kayıt dışı ekonomi rakamlarında meydana gelen artışın devam etmesi nedeniyle IRS de gittikçe katı politikalar izlemeye başlamıştır. Yaşam standartlarıyla resmi gelirleri birbirinden farklı insanların tespit edilmesi amacıyla yeni yöntemler aranmaya başlanmıştır. Bu amaçla IRS hızla çalışmaya başlamış, nüfusun harcama alışkanlıklarına dair bir gösterge çıkarmaya uğraşan özel şirketlere yönelmiş ve bunları kendi kayıtlarıyla karşılaştırmaya başlamadığı görülmüştür. Fakat politik ve siyasi nedenlerden dolayı, çok fazla başarılı olamamıştır. Kayıt dışı ekonomiyi azaltma faktöründen çok kayıtlı ekonomiyle kayıt dışı ekonomi arasında bir köprü görevi görmüştür. 1980’de politikacılar tarafından yayınlanan raporlarda, kayıt dışı ekonominin gerekliliğinden bahsedilmiş ve dengeleyici bir görevi, olduğu

söylenmiştir. Hükümete bağlı olan IRS de bu gidişata göre hareket etmiştir. (Ekin, 1995: 12)

Tablo 3 . 3 . ABD' de kayıt dışı ekonominin sabit oran yöntemine göre hacmi (1940-1990) (%)

	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
IRS'nin tahmini (%)	4	23.0	12.0	10.0	10.0	12.0	14.0	20.0	27.0	23.0	34.0
Feige'in tahmini (%)	0	13.0	5.5	4.0	4.5	5.0	7.0	11.0	15.0	12.5	17.0

Kaynak: Edgar L. Feige, "A Re-Examination of the 'Underground Economy' in the United States; A Comment on Tanzi", IMF Staff Papers, Vol. 33, No.4, Dec. 1986,s.7.

3.2.2. Fransa'da Kayıt Dışı Ekonomi

Fransa'da kayıt dışı istihdam GSMH'nin %4'ü ile %14'ü arasında olduğu görülmüştür. Kayıt dışı çalışanlar; yabancı kaçak işçiler, yasadışı göçmenler ve işsiz vatandaşlardan oluştuğu görülmüştür. Günümüzde Fransa'da 200.000 civarında kaçak göçmenin bulunduğu tahmin edilmektedir. Kayıt dışı istihdamın sektörlere göre dağılımı, %60 hizmetler, %27 inşaat ve %13 diğer sektörlerden ibarettir. Kayıt dışı istihdamın önlenmesi için uygulamaya konulan tedbirler, mevzuatın etkinleştirilmesi, hizmet fişi sisteminin devreye sokulması, işgücü piyasasıyla ilgilenen kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliğinin artırılması şeklinde olduğu görülmektedir. (TİSK, 2001: 28)

1992 yılında Başbakanlık tarafından yayımlanan genelge ile kayıt dışı çalışmanın özellikle de marjinal işlerin önlenmesi için çalışmalar başlatılmıştır. 1996 yılında, hizmet fişi sistemine geçilerek, aileler tarafından ev hizmetlerinde çalıştırılan kişilerin kayıtlı olarak istihdam edilmeleri teşvik edilmeye başlanmıştır. 1997 yılında Madelin Yasası ile kayıt dışı istihdamla mücadele eden birimler arasında koordinasyon güçlendirilmiştir. 1999 yılında işletmelerin yaptığı harcamalarda KDV oranı düşürülmüştür. (Dufour, 2006: 3)

2006 yılında yabancı kaçak işçilere karşı sert önlemler getirilmeye başlanmış ve cezaların arttırıldığı görülmüştür. Kayıt dışı istihdamla mücadeleyi etkin kılmak için Yeni Göç Kanunu parlamento tarafından kabul edilmiştir. Yeni Göç Kanunu ile

geçici ikamet izinleri değiştirilmiş, yeni ikamet izinleri getirilmiştir. Kayıt dışı çalışan yabancı öğrencilere karşı da çeşitli önlemler alınmıştır. (Dufour, 2006: 4)

3.2.3. İspanya'da Kayıt Dışı Ekonomi

Dünya ülkelerinin genelinde olduğu gibi İspanya'da da kayıt dışının ortaya çıkışındaki nedenler diğer ülkelerle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bunlar genel olarak vergilerdeki artış, işsizlik ve katı yasal düzenlemeler olduğu görülmektedir. 1970'lerden itibaren kayıt dışıyla karşı karşıya gelen İspanya'nın içinde bulunduğu durum politikacıların ve iktisatçılarında ilgisini çekmiştir. (Dünya Bankası, 1997: 53)

Yapılan çalışmalar sonucunda kayıt dışı ekonominin %10 ile 15 arasında değiştiği görülmüştür. Kayıt dışı istihdamda nüfusun %18-20'sini kapsamaktı olduğu görülmektedir. Kayıt dışı ekonomideki işçiler, eğitimsiz, vasıfsız genç işçiler olduğu görülmüştür. Bu kişilerin çalıştığı iş ortamlarının koşulları son derece kötü olmasına rağmen tercih edilmiştir. Ayrıca ücretler son derece düşük ve sosyal güvenlik gibi bir kurum tanınmamıştır. (Dünya Bankası, 1997: 56)

3.2.4. Yunanistan'da Kayıt Dışı Ekonomi

Yunanistan'da kayıt dışı istihdam GSMH'nin % 20'i düzeyinde olduğu görülmüştür. Ülkede kayıt dışı istihdam yabancı kaçak işçiler, yasadışı göçmenler, emekliler, evde çalışan kadınlar ve mevsimlik işlerde çalışan gençler arasında yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle hizmetler ve turizm sektöründe kayıt dışı istihdam oldukça yaygındır. (Kretsos, 2006: 3)

Yunanistan'da özellikle son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan yabancı kaçak işçilik olgusu, ülke ekonomisine ve toplumsal yapıya çok büyük zararlar vermeye başlamıştır. Ülkede istihdam maliyetlerini düşürmek isteyen işverenler yerli işgücü yerine düşük ücretle yabancı kaçak işçi çalıştırmaktadırlar. Yabancı kaçak işçiliğin yaygınlaşıp ülke gündeminde ciddi tartışmalara neden olmasına karşılık yabancı kaçak işçilik konusunda 2006 yılına kadar herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. (Kretsos, 2006: 1)

Tablo 3.4. Kayıt dışı istihdam ile mücadelede ülke uygulamaları ve düzenlemeleri

Ülke Adı	Hukuki Düzenlemeler	Uygulamalar
Almanya 2003	-Mevcut kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi, -Yasal düzenlemelerde basitleştirme -Yasa dışı istihdam sağladığı tespit edilen işverenlerin devlet ihalelerine çağrılmamaları -Eyaletler arası işbirliğinin ve eş Güdümün sağlanması -Özellikle inşaat sektöründe denetime özel ilginin gösterilmesi	-Mini-job uygulamasının başlatılması -Yeni iş yeri açma işlemlerinin basitleştirilmesi -Yeni açılan iş yerlerine finansal destek sağlanması
Almanya 2002	-Hollanda, Danimarka, ve Çek Cumhuriyeti ile karşılıklı işbirliği ve eşgüdüm sağlanması	
Almanya 2001	-Vergi ve istihdam otoriteleri tarafından kontrollerin artırılması -Çalışma mevzuatında değişiklikler yapılması -Yaptırımların ağırlaştırılması	-Çek servisinin başlatılması -Gelir vergisinin düşürülmesi ve temel vergi indirimlerinin artırılması
Avusturya 2003	-Denetim kapasitesinin 94 kişiden 200kişiye çıkarılması -Yasa dışı göçmenlerin çalışmasını engelleyici komisyonun oluşturulması -Sosyal sigorta için çipli kart uygulamasına geçilmesi	-İdari yüklerin azaltılması -Düzenlemelerin basitleştirilmesi -Vergi revizyonu ve indirimi -Çalışma düzeninin esnekleştirilmesi
Avusturya 2002	-Kontrol birimlerinin Maliye Bakanlığı altında birleştirilmesi	

Avusturya2001	-Çalışma düzeninde kontrollerin arttırılması	- Düzenlemelerin basitleştirilmesi -Esnek çalışma zamanlarının düzenlenmesi
Belçika 2003	-Kontrollerin arttırılması -Yeni kontrol kriterlerinin getirilmesi	- Hane halkı üretiminin kayıtlı olması için düzenlemeler yapılması -Mevcut düzenlemelerin basitleştirilmesi -Bürokrasinin azaltılması
Belçika 2001	-Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi	-Yeni işe başlayanlarla ilgili düzenlemelerin basitleştirilmesi
Danimarka 2003	-Sistematik vergi kaçırmaı önlemek üzere kontrol mekanizmasının kuvvetlendirilmesi	-Vergi revizyonu ve indiriminin yapılması -Düzenlemelerin basitleştirilmesi
Danimarka 2001	-Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi	-Vergi revizyonu ve indiriminin yapılması
Finlandiya 2003	-Yatırımların arttırılması -Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi	
Fransa 2003	-Mevcut kontrol ve denetim birimlerinde eşgüdüm sağlanması -Bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi -Uluslar arası boyutta eşgüdüm sağlanması	-Özellikle turizm ve tarım piyasalarında mevsimsel işlerde istihdam piyasasının akıcılığının sağlanması -Sektörel kontrol mekanizmasının oluşturulması -Düzenlemelerin basitleştirilmesi -Atipik çalışma düzenlemelerinin

Fransa 2002	-Kaçak işçiliğin kontrolü için başka Ülkelerle işbirliği yapılması (Almanya-Fransa anlaşması)	-Kayıt dışının yapısının anlaşılması için sektörel çalışmaların yapılması -Kontrol ve denetim ölçütlerinin entegre edilmesi
Fransa 2001	-Mevcut kontrollerin kuvvetlendirilmesi -Yerel idareler arasında bilgi paylaşımının sağlanması	-Mevsimsel işlemler için düzenlemelerin basitleştirilmesi
Hollanda 2003	-Denetim ve kontrollerin kuvvetlendirilmesi -Yasa dışı göçmen transferlerinden maddi menfaat sağlayanlara ağır para cezalarının verilmesi -Yolsuzluklarla mücadele için mecburi kimlik bildirimlerinin getirilmesi	-Yasal ve İdari düzenlemelerin basitleştirilmesi -Beyan edilen temizlik işlerine doğrudan parasal destek verilmesi
Hollanda 2001	-Mevcut kontrol ve denetim birimlerinin kuvvetlendirilmesi -Yaptırımların ağırlaştırılması	-Emek yoğun hizmetlerde KDV indirimin yapılması -İşverenlere daha yüksek oranlarda vergi indirimi sağlanması
İngiltere 2003	-Bilinçlendirme kampanyalarının düzenlenmesi -Mevcut kontrol ve denetim birimlerinin kuvvetlendirilmesi -Kayda geçiş için destek verilmesi	-Yeni iş kurma sürecinin basitleştirilmesi ve destek sağlanması -Kamunun içinde farklı bölümlerde yapılan çalışmalar arasında eşgüdümün kurulması

İngiltere 2001	-Kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi	
İrlanda 2003	-Kayıt dışı çalışanların afişe edilmesi -Denetim ve uygulama birimlerinin kuvvetlendirilmesi -Sosyal güvenlik sisteminde yolsuzluk ve sahtekarlık ve istismarın engellenmesi	-İnşaat sektörlerine dikkat edilmesi -Düzenli vergi ödeyen mükelleflere işlemsel kolaylıkların sağlanması
İrlanda 2001	-Kontrol ve denetimin artırılması -Yaptırımların ağırlaştırılması	-Kişisel vergilerin indirilmesi -Sosyal güvenlik sistemi katkı paylarının azaltılması
İspanya 2003	-Ev işleri, geçici ve mevsimsel işler, turizm ve belli bazı coğrafi bölgelerde denetim ve kontrollerin yoğunlaşması	-Çalışanların sosyal güvenlik ödemeleri ve vergi yüklerinin düşürülmesi -Yeni kurulan şirketlerin vergi yüklerinin azaltılması -İşverenlerin sosyal güvenlik ödemelerinin düşürülmesi
İspanya 2002	-Mevcut kontrol ve denetimlerin kuvvetlendirilmesi	-İdari yüklerin azaltılması, illegal göçmenlere yönelik uygulamalar
İsveç 2003	-Kontrol mekanizmalarının daha verimli kullanılması -Bilinçlendirme kampanyalarının yapılması -İnşaat sektöründe vergi toplamak için yeni sisteme geçilmesi	-Hane halkı üretimi ile ilgili beyanlarda vergisel kolaylıklar sağlanması

3.2.5. Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Hacmi

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkeler ile Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ndeki kayıt dışı ekonominin hacmini, fiziksel girdi (elektrik) yöntemine göre; 1989-1995 dönemini; 1989-90, 1990-93, 1994-95 olmak üzere üç alt dönem halim tahmin etmiş çalışma sonuçları Tablo 3.5'te gösterilmiştir.

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerden, tabloda yer alanlardaki kayıt dışı ekonominin hacmi, fiziksel girdi (elektrik) yöntemine göre iki ayrı çalışmada tahmin edilmeye çalışılmıştır. Her iki çalışmanın sonuçları da kayıt dışı ekonominin genel olarak artış eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. İki çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar iki bakımdan farklılık göstermektedir; 1. İkinci çalışmaya göre daha yüksek oranlarda kayıt dışı ekonomi mevcuttur. 2. Kayıt dışı ekonominin hacminde, 1989-90'dan 1990-93 dönemine, ilk çalışmaya göre % 53.8'lik, ikinci çalışma sonuçlarına göre ise %115.4'lük artış olmuşken, ikinci dönemden üçüncü döneme artış hızında önceki döneme göre gerileme görülmüştür. Nitekim 1990-93'e göre 1994-95'de ilk çalışmaya göre kayıt dışı ekonomi % 37.3, ikinci çalışmaya göre % 24.3'lük artış göstermiştir.

Tablo 3.5. Geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin hacmi
(1989-95)(%)

Eski SSCB	1989-90		1990-93		1994-95	
Azerbaycan	21.9	(-)	33.8	(41.0)	59.3	(49.1)
Estonya	19.9	(-)	23.9	(35.9)	18.5	(45.4)
Gürcistan	24.9	(19.5)	43.6	(50.8)	63.0	(62.1)
Kazakistan	17.0	(-)	22.2	(29.8)	34.2	(38.2)
Latvia	12.8	(18.4)	24.3	(32.2)	34.8	(43.4)
Litvanya	11.3	(19.0)	26.0	(38.1)	25.2	(47.0)
Moldavya	18.1	(-)	29.1	(-)	37.7	(-)
Rusya	14.7	(-)	27.0	(36.9)	41.0	(39.2)
Ukrayna	16.3	(-)	28.4	(37.5)	47.3	(53.7)
Özbekistan	11.4	(13.9)	10.3	(23.3)	8.0	(29.5)
Ortalama	16.7	(16.2)	25.7	(34.9)	35.3	(43.6)

Kaynak: (Shneider, "İllegal Activities And The Generation of Value Added: Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", s.13)

Tek tek ülkeler ele alındığında ise çalışmalardan ilk belirtileninde kayıt dışı ekonomi hacmi;

1989-1995 döneminde, sadece Estonya ve Özbekistan'da azalmış olmakla beraber genel olarak artış eğilimi göstermiştir. En yüksek artışların görüldüğü üç ülke sırasıyla; Ukrayna (% 190), Rusya (% 178) ve Azerbaycan (% 170)' dir.

1994-95 yılı itibarıyla en yüksek olduğu üç ülke ise; Gürcistan (% 63), Azerbaycan (% 59.3), Ukrayna'dır (% 47.3). Bunlardan Gürcistan'daki kayıt dışı ekonomi her dönemde diğer ülkelere kıyasla daha yüksek oranlarda olmuştur.

Diğer çalışmaya göre, genel olarak önceki çalışmaya göre daha yüksek oranlar tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre, aynı dönemde kayıt dışı ekonominin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; Gürcistan (% 62.1), Ukrayna (% 53.2) ve Azerbaycan'dır (% 49.1).

3.3. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan ekonomi politikalarının temel hedefinin iktisadi kalkınma ve ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Bunu gerçekleştirecek girişimci ve sermaye birikimi o yıllarda yeterli olmadığından dolayı hükümetler Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri genel olarak sanayi kesimindeki özel birikimi harekete geçirmek için elverişli toplumsal, siyasal ve iktisadi ortamı uygun hale getirmek ve bir takım doğrudan maddi destekler sağlamak amacıyla devletçi ve müdahaleci bir ekonomi politikası izlenmiştir. İdareci kadro tarafından uygulanmış olan kapitalist toplumsal gelişme düzeni Türkiye nüfusunun içinden bir işadamları sınıfının meydana gelmesine neden olmuştur. (Yalçancı, 2002: 47)

Tablo 3 . 6 . Türkiye`de kayıt dışı ekonomi tahminleri

ARAŞTIRMACILAR	TAHMİN YÖNTEMLERİ	YILI	GSMH'YA %Sİ
D. HAKİOĞLU	PARASALCI YAKLAŞIM EKONOMETRİK	1984	137,800
T.DERDİYOK	Parasalcı Yaklaşım	1984	27,300
KOÇOĞLU	Duyarlık Analizi	1987	19,600-26,500
T.DERDİYOK	Vergi Yaklaşımı	1989	46,940
D.HAKİOĞLU	Ekonometrik	1989	18,000
A.F.ÖZSOYLU	Gelir Yaklaşımı	1990	7,500
	Parasalcı Yaklaşım	1990	11,500
	-Sabit Oran Yaklaşımı -İşlem Hacmi Yaklaşım	1990	11,500
Z.KASNAKOĞLU	Parasalcı Yaklaşım	1990	7,748
	Ekonometrik		9,338
	(Varsayımlardaki Farklara Göre)		7,244
			9,069

T.DERDİYOK	Vergi Yaklaşımı		
	-Vergi İnceleme	1991	40,400
	-En Düşük Vergi Oranı	1991	7,780
	-Sıfır Vergi Oranı	1991	26,200
A.TEMEL B.A.TİMTEK K.YAZICI	Harcamalar Yaklaşımı	1991	1,500
	Vergi Yaklaşımı	1991	16,400
	Parasalcı Yaklaşım		
	-Sabit Oran Yaklaşımı	1991	1,910
	-İşlem Hacmi Yaklaşımı	1991	1,910
	- Ekonometrik	1991	7,880
O.ALTUĞ	Kayıtdışı Ücret Yaklaşımı	1992	35,000
ILGIN	Ekonometrik	1992	45,300-53,900
ILGIN	Nakit Oranı	1993	54,300
YAMAK	Ekonometrik	1994	10,000
Z.KASNAKOĞLU	Nakit Oranı Ekonometrik	1997	30,000-61,000
		1997	9,000-13,000
Y. AKAN E. AKTÜRK H. ÖZER M.YAYLALI	Parasalcı Ekonometrik Yaklaşım la Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini	2002	3,07-22,94

Kaynak: TOBB, 2000. s. 28. Ve diğerleri

3.3.1. Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışılığın Oluşmasında Etkili Faktörler

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin oluşmasındaki temel etkenler hakkında bilgi verilecek olursa kayıt dışı ekonominin daha iyi anlaşılacağı görülecektir.

3.3.1.1. Ekonomik nedenler

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin temel nedenlerinden birisi ekonomik nedenlerdir. Ekonomik nedenler genel olarak şunlardan oluşur;

3.3.1.1.1. Ekonomik gelişmişlik düzeyi

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle kayıt dışı ekonomi arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir yani ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde kayıt dışılığın gelişmekte olan ülkelere göre daha az olduğu görülmüştür. Bunun nedeni ise gelişmekte olan ülkelerin kişi başına milli geliri ve buna bağlı olarak da tasarrufların daha az olmasıdır. Buradan gelişmekte olan ülkelerin daha az sermayeli işletmeler kurdukları ve bu işletmeleri büyütmek için kayıt dışılığa yöneldikleri tespit edilmiştir.

Gelişmişlik düzeyine bağlı olarak, ekonomiye yön veren sektörlerin etkisi değişmekte olduğu anlaşılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan tarım, balıkçılık, inşaat ve hizmet gibi sektörler de, izleme ve denetiminin zor olması münasebetiyle kayıt dışılığın yoğunlaştığı sektörler olduğu görülmüştür ve faaliyetlerin kayıt dışı gerçekleşmesi bakımından daha uygun bir yapı sunduğu görülmüştür. (Yılmaz, 2006: 102) Ekonomik gelişmişlik düzeyi kayıt dışı ekonomiye yön vermektedir. (Ercan, 2006: 70) Gelişmiş ülkelerde kayıt dışı ekonomi, gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük oranlardadır.

3.3.1.1.2. Ekonomideki konjonktürel dalgalanmalar

Konjonktürel dalgalanmalar iktisat teriminde ekonominin reel üretim hacminde meydana gelen ekonomik dalgalanmaları ifade etmektedir. Ülkelerin ekonomileri bazı dönemlerde yükselişe geçerken bazı dönemlerde ise düşüşe geçtiği görülmektedir. Konjonktürel dalgalanmalara bağlı olarak ülkenin, işsizlik oranları, fiyatların genel seviyesi, enflasyon gibi tüm makroekonomik göstergelerin etkilendiği ve bu etkinin sonucunda da kayıt dışılığın değiştiği görülmüştür. Kayıt dışı ekonomi konjonktürün olumsuz yönde ekonomiyi etkilemesi sonucu artmaktadır, bunun tam tersi bir durumda ise yani ekonomiyi olumlu yönde etkilediği dönemlerde ise kayıt dışılık azalmaktadır.

3.3.1.1.3. Üretim anlayışında meydana değişiklikler

1970'li yılların sonlarından başlayan bir süreçle birlikte pazarların daralması ve talebin farklı ürünlere kayması nedeniyle artma gösteren rekabet koşulları sonucunda ortaya çıkan ve üretimde esnekliğe ve enformasyona dayalı yeniden yapılanma, kayıt dışılığı artıran bir etken olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Üretimde esneklik, firma ölçeklerinin daralmasıyla sağlanmaktadır. Bu modelde ana firmalar ürün dizaynı ve üretimin organizasyonu ile uğraşan yüksek nitelikli bir temel kadro dışında sürekli eleman istihdam etmeyip mal üretimini küçük üretici firmalara yönlendirmiştir. Küçük olmaları nedeniyle kuruluş giderleri çok yüksek olmayan bu işletmeler, talep düştüğünde işçi çıkarabilme veya toplu sözleşme düzeninin dışında kalarak ücretleri düşük tutabilme şansına sahip olduğu görülmüştür, kuruluş giderleri azalmış ayrıca, kolayca tasfiye edilebilmelerini de sağlamıştır. Enformasyon olanaklarının gelişmesi, ana firmaların mal üretimini aktaracakları fason imalat yapan küçük firmaları herhangi bir ülkeden seçmelerini kolaylaştırmaktadır. Ulusal

sınırların önemini yitirmesini, tüm ekonomik ve sosyal birimlerin daha yoğun ve daha rahat bir etkileşim içine girmesini ifade etmekte kullanılan küreselleşme, sermayenin dünya çapındaki hareketliliği anlamında gerçekleşmektedir. (DPT, 2001: 3-4)

3.3.1.1.4.Enflasyon

1970'li yıllardan itibaren Türkiye'de görülen yüksek oranlı enflasyon kayıt dışı ekonominin etkisinin artması bakımından önemli bir diğer unsur olduğu görülmektedir. Ekonomideki tüm istikrarı sarsan enflasyon, vergi sistemi, işletmelerin gelir ve kaynak yapısı gibi etkileriyle kayıt dışı ekonominin artmasına önemli bir sebep teşkil etmektedir. Fiyatlar genel seviyesinin artmasına paralel olarak reel gelirlerinde bir artış olmadığı halde daha yüksek gelir oranlarından vergi ödemek zorunda kalan üretici ve tüketiciler, ekonomide üstlendiği rollerin verdiği imkânlar oranında enflasyona karşı bir politika izledikleri görülmüştür. Ancak bu politika genellikle kayıt dışı ekonomiye geçerek yapılmaktadır. (DPT, 2006: 4)

Türkiye'de Gelir ve Kurumlar vergilerinin tahsilat sisteminin adaletli olmadığı saptanmıştır. Vergileri kaynaktan kesilen çalışanlar, enflasyonun ortaya çıkardığı ekonomik kamburdan dolayı kanunlarla tespit edilen daha şiddetli vergi yüküne maruz kalırken, gelirini bir sene sonra beyan edip vergisini üç taksitte ödeyen beyannameli mükellefler ise, enflasyonun yarattığı erozyon nedeniyle, yasalarla öngörülenden daha az vergi yüküne maruz kaldığı görülmektedir. Enflasyonist bir dönemde, farklı yükümlülerin farklı zamanlarda vergilerini ödemeleri, şüphesiz vergi adaletsizliğini meydana getirmektedir. Yani enflasyonist dönemde gelirler, aynı oranda vergilendirilse dahi, ödeme zamanlarının farklı oluşundan kaynaklanan tahsilât gecikmesi, değişik gelir unsurlarına reel olarak farklı vergisel yük getirmektedir. (Palamut ve Yüce, 2001: 5-6)

Tablo 3.7. Türkiye’ de enflasyon oranları (1980-2010) (%)

Yıllar	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
1980	107.2
1981	36.8
1982	27.0
1983	30.5
1984	50.3
1985	43.2
1986	29.6
1987	32.1
1988	68.3
1989	63.9
1990	52.3
1991	55.3
1992	62.1
1993	58.4
1994	120.7
1995	86
1996	76
1997	81.8
1998	71.8
1999	53.1
2000	51.4
2001	61.6
2002	50.1
2003	25.6
2004	11.1
2005	7.7
2006	9,7
2007	8,4
2008	10,4
2009	6,3
2010	8,7

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-2010) ve TÜİK verileri

3.3.1.1.5. Gelir dağılımı

Toplanan vergilerin transfer ve sübvansiyon gibi yollarla gelirin dağıtımında kullanılması indirim istisna ve muafiyet tanınan kişilere ödenmeyen kısmının da bunlarla karşılanması ve bu bölüşümün kişilerin üretime yaptıkları katkıya göre değerlendirilmediği görülmektedir. Siyasi iktidarın tercihleri doğrultusunda yapılan vergilendirmeler, bireyleri ellerindeki satın alma gücüne sahip çıkmaya yönlendirmektedir. Öte yandan, sık sık karşılaşılan ekonomik krizler ve krizleri izleyen faiz ve girdi fiyatları dalgalanmaları, işletmelerin maliyet yapılarını da

olumsuz etkilediği ve şirket karları üzerinde bir baskıdan kurtulmak amacıyla da gelirlerini gizleme ve daha az vergi ödeme yolunu seçtiği görülmektedir. (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 23)

Dünyada ki gelişmiş olan ülkelerde meydana getirilen ve KOBİ'lere dış finansman olanağı tanıyan kurumların henüz bir aşama kaydetmediği tüm kesimler tarafından kabul edilmektedir. KOBİ'lerin dış finansman sağlama olanaklarının sınırlı olması ve risk sermayesi yatırım ortaklığı, KOBİ borsaları, kredi garanti fonu kurumların henüz yeterince yerleşmemiş olması bu işletmeleri, aynı zamanda bir oto finansman yolu olan daha az vergi ödeme yoluyla faaliyetlerini finanse etmeye yöneltmektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 21) Durum bu şekilde olunca KOBİ sahipleri oto finansman kaynaklarını meydana getirerek güçlenmeye ve büyümeye çalışmaktadır. Hem yüksek vergi oranları ve hem de finansman gereksinimleri KOBİ'leri daha az vergi ödemeye sevk etmektedir. Sayısal olarak bu kadar geniş bir kesimin vergi yasalarına aykırı davranması ise toplumun tüm kesimlerince gözlenmekte, bu durum vergi bilincine ve kayıtlı ekonomiye büyük zarar vermektedir. (Aydemir, 1994: 43)

3.3.1.2. Sosyal nedenler

Devletin varlığından kaynaklanan kayıt dışı ekonomi ile ilişkili olduğu kabul gören etken yolsuzluktur. Kelime anlamı olarak, “kamu gücünün kişisel çıkar için kötüye kullanımı” olarak tanımlanan yolsuzluk, devletin kurumsallaşmadaki başarısızlığının bir göstergesidir. Çeşitli çalışmalarda devletin düzenleyici işlemlerinin yoğunluğu ile yolsuzluk arasında, yolsuzluk ile de kayıt dışı ekonomi arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuş, yolsuzluğun fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin de daha fazla olacağı tespit edilmiştir. (Yılmaz, 2004: 16)

Rüşvet ve yolsuzluğun yoğun olarak görüldüğü az geliş ve gelişmekte olan ülkeler de kayıt dışı ekonominin diğer gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla görüldüğü ve bu kayıt dışılığın bu ülkelerin ekonomilerini daha fazla negatif bir şekilde etkilediği görülmektedir.

Fakirliğin ve gelir dağılımının dengesiz olduğu ülkelerde vergi ahlakının insanlar arasında yerleşmesi ve oluşturulması oldukça zor bir kavramdır. Yoksulluk neticesinde ülkedeki vergileme seviyesi yetersiz kalmaktadır. Buna karşılık, toplam üretim ve dolayısıyla kişi başına milli gelirin yüksek olduğu ülkelerde gelir, servet ve harcama üzerinden daha fazla vergi almak imkânı ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluğun

etkili olduğu bir ekonomide vergileme yoluyla ekonomik kalkınmanın sağlanması oldukça zorlaşmaktadır. Bireyler kısıtlı olan gelir ve servetleri üzerinde daha fazla vergi yükü üstlenir ve vergiden kaçmaya yönelerek kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artışı yükselttikleri görülür. (Aktan, Dileyici ve Vural, 2006: 201)

Türkiye’de özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde toplumun eğitim seviyesi yükseldikçe gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetleri kayıt dışına yönelme eğiliminde artma olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça gelirin olduğundan daha düşük gösterme eğiliminin iki sebepten dolayı artış gösterdiği saptanmıştır. (Sarılı, 2002: 143)

Eğitim düzeyi yüksek olan toplumlar da vergi bilinci ve ahlakı yüksek seviyede gerçekleştirdiği görülmektedir. Bundan dolayı bu ülkeler de kayıt dışı ekonomi kavramı Türkiye’ye göre daha az olduğu görülmektedir.

Türkiye’de yaşayan bireylerin eğitim düzeyi arttıkça bireyler vergi yasalarını inceleyerek yasadan doğan boşlukları tespit etmişler ve bu boşluklardan faydalanmak suretiyle gelirini vergi idaresinin dışına çıkarma olanağına daha fazla sahip olmuşlardır. (Yılmaz, 1992: 31)

Hızlı nüfus artışı ve göçün meydana getirdiği işsizlik ve çarpık kentleşme işgücünü olumsuz etkilemekte ve bu durum kayıt dışı istihdamı ortaya çıkarmaktadır. Kentleşme ve nüfus artış oranları göz önüne alındığında, Ana kent niteliği taşıyan yerleşim merkezlerinde ortaya çıkan sorunlar giderek artmak da, bu durum yeni değer yargılarının oluşmasına ve yasalara uyma eğilimin de bir azalış meydana getirmektedir. Ayrıca ülkenin eğitim düzeyinin düşüklüğü vergi bilincinin geliştirilip yaygınlaştırılamamasına, vergi ve diğer yasal yükümlülüklerin gerektiği gibi yerine getirilememesine neden olmaktadır. (DPT, 2003: 12)

Türkiye’de özellikle son yıllar da nüfus artışında meydana gelen gelişmelerin neticesinde işsizlik oranları artmış, işverenler ve kamu sektörü artan nüfusa istihdam sağlamak amacıyla daha fazla işçi çalıştırmışlardır. Bundan dolayı çalışan işçiler ve işveren kesimler bir takım sosyal güvencelerden ve kayıt içinden karşılıklı taviz verdikleri görülmüştür.

Son zamanlar da köyden kente göçüşler başlamış ve insanlar kentte sürekli çalışabilecek bir iş bulamadıkları görülmüştür genellikle tarım ve inşaat sektörlerine yönelmişler ve buralar da kayıt dışı istihdam edilmişlerdir. Bu da Türkiye’de kayıt dışılığı arttıran diğer bir etken olarak görülmüştür.

3.3.1.3. Psikolojik nedenler

Bireylerin başkalarının kayıt dışı faaliyet içerisinde olduklarını bilmesi kendilerinde de kayıt dışı faaliyete yönelmelerini ve cesaretlerini arttırmaktadır. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi tahminlerinin ve kayıt dışı ekonominin fazla olması kayıt dışı ekonomiye sebep olmaktadır. Bireylerin vergi sistemine uyması, kendisinden başkalarının da uyması halinde daha mümkündür ve kayıt dışı istihdamla ilgili duyduklarının aşırı olması, kayıt dışı ekonomiyle ilgili yükseltilmiş tahminlerin kamuoyuna açıklanması gerçekte kayıt dışı faaliyetleri teşvik edebilmektedir. (İlgin, 1999: 33-34)

Bireylerin kimlik arayışları ve etkin olma isteklerini karşılayacak kayıtlı faaliyet imkânlarının sınırlı olması, onları yasa dışı da olabilecek kayıt dışı faaliyetlere yöneltmektedir. Part-time işlerde çalışmak, evde üretim ve bağımsız veya kendi işinde çalışmak, insanlara esnek hareket etme imkânı vermekte ve özgürlük arzularını tatmin etmektedir. Bu tür faaliyetler ise kayıt dışılığın yoğun olduğu alanlardır. (DPT, 2003: 33)

3.3.1.4. Siyasi ve hukuki nedenler

Türkiye’de bireylerin kayıp ve kaçaklar hususunda ki davranışlarını etkileyen en önemli etkenlerden birisi de siyasal iktidarların tutum ve davranışlarıdır. Bunun sonucunda Türkiye’deki siyasal iktidarlar, genelde baskı ve çıkar gruplarının istekleri doğrultusunda kararlar vererek oy alma uğruna vergilendirmeden vazgeçebilmekte ve vergi yükünü belirli kesimlere yüklediği görülmektedir. Ayrıca siyasal iktidarların vergileme konusunda değişik ve birbirinden farklı uygulama projeleri bulunduğundan, uzun yıllar politik istikrarın bulunmadığı Türkiye’de her seçim döneminde mükelleflerin beklentilerine göre hareket edilmektedir. Yeniden başlanacak durumu verilen “vergi paketi” projelerinin çokluğu, ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini uyandırdığından, yükümlüler kendi kararlarıyla kişisel çıkarlarını korumaya yönelmektedirler. Bu durum kayıt dışı ekonomiye sebebiyet verirken her zaman tekrarlanan vergi afları da yine kayıt dışı ekonominin tetikleyicileri arasında yer almaktadır. (Kıldış, 2000: 182)

Türkiye’de siyasi kesimlerin halk nazarında oy alma kaygısıyla devamlı surette toplumun kısa süreliğine de olsa rahatlatacak bir takım vaatler de bulundukları görülmektedir. Bu vaatlerin başında vergisini düzenli verenleri

cezalandıran vergisini zamanında vermeyen veya eksik verenleri ödüllendiren vergi afları gündeme gelmektedir.

Vergi afları olağan bir şekil haline geldiğinden dolayı bir süre sonra düzenli vergi ödeyen bireyler vergilerini af çıkacak umuduyla ödememeye veya aksatmaya başlamaktadırlar bu da devletin kamu gelirlerinde olumsuz ve önemli azalmalara sebep olmaktadır.

Türkiye’de af kanunları düzenleyici edici olmaktan çıkmış, vergi kaçakçılığını ve kayıt dışı ekonomiyi özendirici bir durum ortaya çıkarmıştır. Vergi afları güncel ifadesiyle “bir kereye mahsus ve son defa” olmak üzere gündeme atılmış, tahsilâtı hızlandırma amacıyla yapıldığı gerekçe gösterilmiş ancak, 1950 yılından sonra vergi aflarının arası 10 yılı geçmemiş, tahsilâtın hızlandırılması gerekçesi ise af beklentisi nedeniyle mükelleflerin ödemelerini geciktirmeleri ile sonuçlandığı görülmüştür. (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 24-25) Bu durumun ortaya çıkmasında en önemli unsurun denetim eksikliğinden kaynaklandığı bilinmektedir. Ayrıca Türkiye’de uygulanan vergi mevzuatı, ülkenin ekonomik, sosyal, mali ihtiyaçlarına tam cevap veremediği görülmüştür. Bu durum mevzuat eksikliğinin sade, kolay anlaşılır bir yapıda hazırlanmaması, sürekli mevzuatı değiştirme isteği göstermesi ve istikrarlı bir yapı ortaya koymaması sebebiyle vergi kaçığının artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı vergilendirmede basitlik ilkesi çok büyük önem arz etmektedir. Vergilerin basit olması, hem vergi idaresinin hem de vergi mükelleflerinin işini kolaylaştırmaktadır.

3.3.2. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Ekonominin kayıt dışılığının en fazla büyüdüğü ülkeler; enflasyonun sürekli olduğu, haksız ve spekülâtif kazançların yükseldiği, gelirin adaletsiz dağıtıldığı, ekonominin kontrolden uzak denetim dışı kaldığı ülkelerdir. (Sarılı, 2002: 38)

Ülke ekonomisi üzerinde kayıt dışılığın sosyal ve ekonomik hayat üzerindeki etkileri hususunda araştırmacılar belli bir görüş doğrultusunda aynı görüşler üzerinde birlik sağlayamamışlardır. Kayıt dışı ekonomi konusun da kimi ekonomistler önemle üzerinde durulması ve gerekenin zaman kaybedilmeden yapılmasını savunurken diğer iktisatçılar ise kayıt dışının ülke ekonomisi ve bireyler açısından gerekli olduğunu savunmuştur. Fakat kayıt dışı ekonominin herkes tarafından kabul gören önemli bir kaç etkisi bulunmaktadır:

* Ülke ekonomisi üzerinde kayıt dışı ekonomi oranlarının yüksek olması ekonomik hesaplamaları yanıltır ve yanlış hesaplanmasına neden olur. Bundan dolayı da yapılan ekonomik yorumlar yanlış yapılır ve ülke hakkındaki istatistik veriler doğruları yansıtmayacaktır.

* Devlet harcamalarının ana kaynağı olan vergilerde kayıt dışı ekonominin varlığından dolayı azalma meydana gelecektir. Ve sonuç olarak bundan devlet bütçesi giderleri karşılamakta yetersiz kalıp, harcamalarını yapamayacaktır. Dolayısıyla devlet üzerine düşen bir takım sosyal ve ekonomik yükümlülükleri gerçekleştiremeyeceğinden dolayı bireylerin devlete olan inancını zayıflatacaktır.

* İşçiler ve işverenler kayıt dışına yöneldikleri için SGK primleri ödenmeyecektir. Bundan dolayı da ülkenin sosyal güvenlik sistemi açık verecektir. Sosyal sigorta primleri ödenmediğinden, sosyal sigorta kurumları üzerinde olumsuz baskının oluşmasına neden olur.

* İşletmeler arasındaki rekabeti negatif yönde etkiler ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getiren firmalar haksız yere cezalandırılmış olur.

* Vergi konusunda ekonomik olarak kayıt dışılığın yüksek olmasından dolayı devlet vergi kayıplarını gidermek için başka sektörler ek vergi koyacak ve bu durumda vergi yükünü yükseltecek ve gelir dağılımını bozacaktır.

Yukarıda sayılan etkiler Türkiye için genellikle kayıt dışı ekonomi için ileri sürülen, ülkemiz açısından da olumsuz olarak nitelendirilebilecek etkilere (Özsoylu, 1996: 104)

3.3.2.1. Mali etkiler

Kamu gelirlerinde vergilerin ağırlıklı paya sahip olduğu maliye literatüründe önemli yeri olan bir olgudur. Ayrıca vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payının büyük olması da ülkeler arasında gelişmişliğin göstergesi olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oran % 90'ların üzerinde iken gelişmekte olan ülkelerde bu oran % 70'lerin altında gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu oranın düşük olması kayıt dışılığın önemli bir sorun olduğunu göstermektedir. Vergi gelirlerindeki yetersizlikler kamu harcamalarının finansmanında borçlanma ve para basma yollarına gitmeyi zorlamakta bu da enflasyonist açığın oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle borçlanma yoluyla özel sektörün üretken yatırımlarına gidebilecek fonlarının kamu kesimine aktarılması ve bu fonların özel sektörden daha

verimsiz kullanılması, gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızını sürekli azaltmak da ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açtığı görülmektedir. (Sarıkaya, 2005: 74)

Toplam vergi gelirlerinin dağılımı giderek daha adaletsiz hale gelmekte, gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin (dolaysız) toplam vergi gelirleri içindeki payı gün geçtikçe azalırken, dolaylı vergilerin payı arttığı görülmektedir. 2002 yılı Bütçesi ile durum daha da olumsuz bir durum haline gelirken, gelir ve kazançlar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içersindeki payı yüzde 33'e düşürülmüş, KDV ve ÖTV toplamının payının yüzde 51'e yükseltilmesi öngörülmüştür. Bu şekilde Anayasa'nın 73. Maddesi gereği gözetilmesi gereken mali güce göre vergi alınması ilkesi göz ardı edilmiş bulunmaktadır. (Altuğ, 2002: 2)

Tablo 3.8. Ekonometrik yöntem ile kayıt dışı ekonomi tahmini

Yıllar	Vergili Tahmin	Vergisiz Tahmin	Kayıt dışı Nakit Para (Vergilerden Dolayı Oluşan Fark)	M1	Kayıtlı Ekonomideki Paranın Dolanım Hızı
1971	12046.62	2518.19	9528.43	43600.00	5.99
1972	15127.87	3104.60	12023.26	52900.00	5.94
1973	20030.76	3981.02	16049.75	69800.00	5.72
1974	26466.72	5557.97	20908.76	88800.00	6.05
1975	32696.72	6285.61	26411.12	117600.00	5.88
1976	44836.93	8341.41	36495.52	150400.00	5.77
1977	64531.15	11668.71	52862.45	209200.00	5.30
1978	90019.23	16435.55	73583.68	283700.00	5.80
1979	141625.45	27033.04	114592.41	444400.00	6.47
1980	216197.76	40995.86	175201.89	704000.00	7.53
1981	298905.39	54931.83	243973.55	972100.00	8.25
1982	441867.54	91262.79	350604.76	1341900.00	7.91
1983	558325.17	106212.81	452112.37	1941000.00	7.18
1984	742034.66	167530.76	574503.90	2252700.00	9.84
1985	935475.91	234769.06	700706.85	3208700.00	11.02
1986	1491577.90	318194.76	1173383.14	5255100.00	9.74
1987	2596044.73	544358.38	2051686.34	8629100.00	8.69
1988	3590451.87	795278.01	2795173.86	11311600.00	11.42
1989	5968852.97	1313532.31	4655320.67	19557700.00	11.78
1990	9775417.96	2111575.28	7663842.68	31398000.00	12.65
1991	14965947.51	3072314.59	11893632.92	46793000.00	13.56
1992	26805474.58	5399782.00	21405692.58	78341100.00	14.09
1993	46015404.95	9110089.13	36905315.82	129087100.00	15.47
1994	84188915.48	15261887.95	68927027.53	230846900.00	16.84
1995	159646344.06	30639589.05	129006755.01	388184500.00	20.23
1996	354392155.64	64627851.21	289764304.43	896854600.00	16.70
1997	667549968.74	116452723.94	551097244.80	1581210000.00	18.59

1998	1151523107.70	192073300.10	959449807.60	2562478100.00	20.89
1999	2224446862.71	351359513.17	1873087349.54	4681181000.00	16.72
2000	3845567708.52	565742431.64	3279825276.87	7549243000.00	16.64
2001	6316285489.97	897064143.22	5419221346.75	11368782000.00	15.52
2002	9418312226.55	1359660370.64	8058651855.91	15827629700.00	17.38
2003	13648847942.88	1874573880.09	11774274062.79	23014336400.00	15.50
2004	18305000525.56	2374322433.80	15930678091.76	28793391600.00	14.90
2005	68324981031.03	33141089752.68	35183891278.36	61991240520.00	7.85
2006	135102730792.07	92253505240.15	42849225551.92	71770961550.00	8.02

Kaynak: Baştürk, 2009:105-107

3.3.2.2. Büyüme üzerindeki etkileri

Geçmiş yıllarda Türkiye’de yaşanan devamlı hale gelen enflasyon, spekülasyon, kazançların yüksek olması, gelir dağılımındaki dengesizlikler ve ekonomik faaliyetlerin denetim ve gözetim dışında kalması kayıt dışı ekonominin boyutunun büyümesine neden olmuştur.(Sarılı, 2002: 38)

Türkiye’de ekonomik büyümenin ve kalkınmanın önündeki en önemli engellerden birinin tasarrufların azlığının olduğu bilinmektedir. Ekonomik birimlerin büyüebilmesi için yatırım yapması, yatırım yapabilmek için de elinde fon bulunması gerekmektedir. Gelirin bir kısmı tüketime, bir kısmı da vergilere gittiğinde gelir elde edenlerin elindeki yatırılabilir fonlar azalmaktadır. Öte yandan ülkedeki finansman kuruluşları da uygun koşullarla kredi veremiyorlarsa, girişimcilerin yeni yatırımlara yönelmesi zorlaşmaktadır. Böyle bir durumda yine de büyümeyi düşünen girişimcilerin tek seçeneği kalmaktadır. Bu da gelirlerini kayıt dışına çıkararak vergiyi daha az vermektir.(Aydemir, (II) 1994: 94)

Ülkelerin ekonomik olarak büyümeyi ilk hedefler arasına alan ülkelerde; eğer alınan vergilerle devlet tarafından yaratılan büyüme, bu vergiler kişilerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı öne sürülebilir. Çünkü kayıt dışı çalışarak yaratılan gelirden, vergi vermeyerek sağlanan fonlar hem çok daha uygundur hem de gelecek dönemlerde elde edilecek gelirin de kayıt dışı kalabilmesine uygun zemin ortaya çıkarır. Kayıt dışında bırakılan gelir yatırımlara dönüştüğü sürece üretim artışını birlikte getirir. Üretim artışı demek, daha fazla gelir ve dolayısıyla daha fazla yatırım demektir. Bu süreç herhangi bir nedenle (kayıt dışı ekonominin kayda alınması, ekonomik konjonktürün kötü gitmesi, fonların reel yatırımlar dışında kullanılması vb.) gibi nedenlerle kesilmediği sürece kayıt dışı faaliyet gösteren birimlerin ekonomik büyümeye katkısı sürecektir. Ayrıca da, kayıt dışı olan ekonomik

birimlerin kayıtlı ekonomik birimler karşısındaki rekabet avantajı ve hareket yeteneği dikkate alınırsa ekonomik büyümenin hızını iyice yükseltecektir. (Aydemir, (II) 1994: 94)

Günümüzde ise kayıt içine alınamayan ekonomik faaliyetlerin ülke ekonomisi üzerinde ve de ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Sürekli hale gelen enflasyon oranları insanları paralarını yatırıma veya tüketime değil de tasarrufa yönlendirmektedir. Ayrıca da Türkiye’de KOBİ’ler arasında vergilerin yüksek olmasından dolayı kayıt dışılık sıklıkla görülmektedir. Buda firmalar arasında haksız bir rekabet durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 3 . 9 . Ekonometrik yöntem ile kayıt dışı ekonomi tahmini

Yıllar	GSMH	Tahmini Kayıt dışı Ekonomi	Kayıt dışı Ekonominin GSMH'ye
1971	261072.60	57055.34	0.219
1972	314139.60	71398.56	0.227
1973	399088.60	91766.05	0.230
1974	537677.60	126601.01	0.235
1975	690900.80	155165.49	0.225
1976	868065.80	210641.68	0.243
1977	1108270.70	280047.34	0.253
1978	1645968.50	426917.26	0.259
1979	2876522.90	741736.47	0.258
1980	5303010.20	1319740.66	0.249
1981	8022745.30	2013514.75	0.251
1982	10611859.20	2772612.21	0.261
1983	13933008.10	3245381.37	0.233
1984	22167739.90	5653417.25	0.255
1985	35350318.40	7719702.78	0.218
1986	51184759.30	11428770.86	0.223
1987	75019388.00	17836883.78	0.238
1988	129175103.70	31920053.16	0.247
1989	230369937.10	54834971.86	0.238
1990	397177547.40	96945864.04	0.244
1991	634392841.10	161247100.65	0.254
1992	1103604908.90	301545771.13	0.273
1993	1997322597.40	571023915.33	0.286
1994	3887902916.50	1160862854.88	0.299
1995	7854887167.00	2610442983.60	0.332
1996	14978067283.00	4839256271.82	0.323
1997	29393262147.00	10244398773.70	0.349
1998	53518331580.00	20038474840.92	0.374
1999	78282966809.00	31323470469.21	0.400
2000	125596128755.00	54566180710.83	0.434
2001	176483953021.00	84125599872.57	0.477

2002	275032365953.00	140032975772.96	0.509
2003	356680888222.00	182480105352.33	0.512
2004	428932343026.00	237317755921.88	0.553
2005	486401032274.00	276062890396.38	0.568
2006	575783962136.00	343758761620.54	0.597
2007*	640155763486.00	398900000000.00	0.623
2008*	721366256877.72	458800000000.00	0.636

Kaynak: Baştürk, 2009:107 (* Tahmini veriler)

1971-2006 yılları arasında, ekonometrik yöntem ile elde edilen sonuçlara göre, kayıt dışı ekonomi, GSMH' ye oranla, bazı dönemler azaldığı görülmüş, bazı dönemlerde ise artan bir seyir izlemiş olduğu görülmektedir, kayıt dışı ekonominin en yüksek seviyeye 2006 yılında ulaştığı görülmüştür. 2007 ve 2008 için tahmin edilen değerler ise, yine artış meydana görülmektedir.

3.3.2.3. Sosyal güvenlik ve kamu maliyesi üzerindeki etkisi

Kayıt dışı çalışma, sağlık sigortası ve emeklilik hakları ile iş kazası sigortası üzerinde, sosyal güvenlik açısından bazı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam edilenler, genellikle iş kazası sigortası kapsamına girmemektedirler. (TİSK, 2000: 16)

Türkiye'de son yıllara bakıldığında nüfus artışına paralel olarak istihdam olanakları daha az artmaktadır. Bundan dolayı Türkiye'de yaşayan bireylerin çoğu işsiz kalmamak için hem sigortasız çalışmaya hem de ücretlerini olandan daha az bir düzeyde aldıkları görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomi, işçi sağlığı ve iş güvenliği haklarını aşırı bir şekilde yıpratmak da, çalışanların kötü ve riskli ortamlarda çalışmalarına sebep olmaktadır. Çalışanların primleri ödenmediğinden çalışanlar sosyal güvenlik koruması dışında kalmaktadır. (http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1020&id=58)

3.3.2.4. İstihdam üzerindeki etkisi

Kayıt dışı ekonomide iş gücü üzerindeki devletin vergi, sigorta gibi yükümlülüklerinin yerine getirilmemesinin olumlu olarak kabul edilebilecek iki farklı özelliği söz konusudur. Birincisi; firmalar ucuz emek sayesinde iç ve dış piyasadaki rekabet güçlerini arttırmaktadırlar. Özellikle dış piyasaya karşı sağlanan rekabet avantajının ihracatı dolayısıyla milli geliri artırıcı bir yönü ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise; kayıtlı ekonomideki ağır yük nedeniyle istihdam

edilemeyen kitlelere kayıt dışı ekonomi iş sağlamaktadır. Kayıt dışı istihdam sayesinde hızlı nüfus artışı ve yatırım düşüklüğü nedeniyle kaynaklanan işsizliğe engel olunmakta ve ekonominin statik bir duruma girmesi önlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi oranlarının düşük olduğu bazı gelişmiş ülkelerde kayıtlı ekonomilerdeki yüksek maliyet/satış fiyatları ekonomiyi durgunluğa yöneltmek de, büyüme hızını yavaşlatmaktadır. Bunun sonucunda ise Almanya, İsveç, Hollanda gibi bazı ülkeler yüz yılın başında işçilere verilen yüksek maliyetli sosyal hakları azaltma yoluna gitmektedirler. (Altuğ, 1999: 484)

Kayıt dışı ekonomi üzerine çalışma yapan kimi yazarların kayıt dışı ekonomi sayesinde ülke ekonomisinin rekabet gücünün arttığını ifade etmelerine rağmen DPT tarafından yayınlanan IX. Kalkınma planında Türkiye'nin dünya rekabet sıralamasında geri kalmasının nedenleri arasında kayıt dışı ekonominin de önemli bir etken olduğu sayılmaktadır. (DPT, 2006: 30)

Tablo 3.10. TÜİK hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre elde edilen kayıt dışı istihdam verileri

Yıl	Toplam	Kayıtlı	Kayıt Dışı	Kayıt dışı İstihdam/ Toplam İstihdam
1988	17	7	10	0.58
1989	18	7	10	0.59
1990	18	8	10	0.56
1991	19	9	9	0.51
1992	19	9	9	0.49
1993	18	9	8	0.47
1994	20	10	9	0.46
1995	20	10	10	0.49
1996	21	10	11	0.53
1997	21	10	10	0.52
1998	21	10	10	0.50
1999	22	10	11	0.52
2000	21	10	10	0.51
2001	21	10	11	0.53
2002	21	10	11	0.52
2003	21	10	10	0.52
2004	21	10	11	0.53
2005	22	10	11	0.50
2006	20	10	10	0.48
2007	21	11	9	0.47

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (2006 ve 2007 yılı sonuçları ADNKS toplam nüfusu esas alınarak yeniden düzenlenmiştir.)

3.3.2.5. Sosyal hayat üzerindeki etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumlu yönlerinden birisi ise; kayıt dışı ekonominin sosyal patlamalara engel olduğu düşüncesidir. Bu düşünceye göre mükellefler ağır vergi yükü altında ezilmektedir ve dolayısıyla hayatlarının sürdürebilmesi için vergi kaçırmak zorundadır. Devletin vergi gelirleri azalmakta fakat ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde sosyal patlamalarda meydana gelmemektedir. Yani devletin kayıtlı ekonomideki başarısızlıklarından dolayı kayıt dışı ekonomiye yönelen toplum bu yönelme sayesinde varlığını sürdürmektedir. Son dönemler incelendiğinde Türkiye’de Gini Katsayısının yıllardır 0,50 seviyelerinde izlemesi ya olağan üstü tarihi bir dönemin yaşandığı yada ekonomik yönden geri kalmış Asya ve Afrika ülkelerine benzer bir sosyal yapının varlığını ifade etmesi gelmesi gerekirken Türkiye’nin her iki durumdan da uzak olduğu görülmektedir. 1994 yılında yaşanan kriz teorik olarak düşünülürse Türkiye’de büyük kaosların, sorunların çıkması gerekirken bunun tersine ülkemizde yaşayan insanlar sanki böyle bir kriz yaşanmamışçasına hayatlarına devam etmiştir ve kriz oldukça düşük bir düzeyde atlatılmıştır. Bunun nedeninin kayıt dışı ekonomi olduğu iktisatçılar ve siyasetçiler tarafından söylenmektedir. (Dansuk, 2007: 22)

Türkiye ekonomisinin 1994 ve 2002 krizlerinin boyutunu ve krizlere olan tepkinin boyutunu benzer ekonomik kriz yaşayan ülkelerle karşılaştırdığında sosyal patlamaların meydana gelmediği görülmüştür fakat bu durumun tek başına kayıt dışı ekonomi ile açıklana bileceğine dair yapılmış her hangi bir gözleme dayalı çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Olumlu olarak görülen bu görüşlerle birlikte kayıt dışı ekonomik sektörün kayıtlı sektörü disipline edici bir yönü olabileceği ve fiyatların fazla artmasını önleyebildiği de belirtilmiştir. (Büyükkuşoğlu ve Çetinkaya, 2007: 12)

3.3.2.6. Vergi gelirleri ve vergi yükünün dağıtımı üzerindeki etkisi

Bir ülkede kayıt dışı ekonominin yüksek olmasından dolayı ortaya çıkan en önemli olumsuz etki, devletin giderlerini karşılamada ki temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini düşürmesi ve bu gelir kaynağından yoksun giderlerini karşılamayla karşı karşıya kalmasıdır, Kayıt dışılığın vergi gelirlerinde bir azaltma ortaya çıkardığı bir çok ekonomistin ortaya koyduğu çalışmalarla ifade edilmektedir. Kayıt dışıyı bitirme veya azaltma çabaları sıradan olağan bir ekonomik politika değil, bir mecburiyet olarak ortaya çıkmaktadır. (Gürboğa, 2004: 7)

Ekonomik birimlerin işlemlerinin bir kısmını kayıt dışında tutması, vergilerin az ödenmesine yada hiç ödenmemesine sebebiyet vermektedir (Yılmaz, 1998: 483). Neticede bu durum devletin vergi gelirlerini düşürmektedir. Devletin vergi oranlarının yüksekliğinden dolayı vergi gelirlerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları, enflasyonist baskı çıkaran para basma veya gelir dağılımında dengesizliğe sebep olan borçlanma yoluyla giderilmektedir. (Arıkan, 1994: 80)

Türkiye’de ekonomik çalışmaların bir kısmının kayıt dışında kalarak vergi dışı bırakılması, kayıt dışında kalanlar ise vergi ödemedikleri için, herhangi bir gelir azalmasıyla karşı karşıya kalmazlar. Ayrıca devletin harcamalarının sürekli bir yükseliş içinde bulunması gerçeği karşısında, devlet vergi yükünü artırarak yine belli kesimler üzerinde artırmaktadır. 1983-2005 yılları arasında OECD üyesi ülkeleri arasında vergi yükünün yaklaşık üç katına çıkaran tek ülke Türkiye’dir. (Akalin, 2005: 10)

“Vergi oranlarının artırılması ve yeni vergilerin ihdası yoluyla mevcut kayıtlı vergi mükellefleri üzerinden alınan vergi gelirlerinin artırılmasının sınırına gelmiş olması, kayıt dışı bırakılan alanların vergilendirilmesini mecbur kılmaktadır. (Acar, Gül ve Göken, 2003: 6)

Tablo 3.11.Türkiye’ deki vergi yaptırım sistemi ile bu konuda başarılı ülkelerin sistemlerinin karşılaştırılması

	En İyi Sistemin Özellikleri/Örnekleri	Türkiye’ deki Durum
Organizasyon	Denetimler için özel birimler kurulmuştur. (Örneğin, ABD’ deki Kriminal Soruşturma Bürosu gibi) Farklı, riskli, özel itina gerektiren konularda ayrı birimler yer almaktadır (Örneğin, Avusturya ve İngiltere’ de büyük holdinglerin denetimi için kurulan birimler gibi).	Denetim için farklı birimler mevcuttur. Farklı, riskli, özel itina gerektiren sektörler için ayrı birimler yoktur.
Organizasyonel beceriler	1000 kişi başına 1.1-1.5 arasında vergi müfettişi bulunmaktadır (Örn: Polonya’ da 1.1, Fransa’da 1.3, İngiltere’ de 1.5).	1000 kişi başına 0.6 vergi müfettişi düşmektedir.
Cezalar	Kaçırılan verginin 2-3 kadar para cezası, tekrarlanır veya belirli bir miktarı geçerse hapis cezası uygulanmaktadır (ABD)	KDV ihlali için cüzi cezalar söz konusudur (< 20 ABD Dolar).

	Para cezasının yanı sıra, devletle çalışma haklarının kaybedilmesi söz konusudur (İspanya).	Hapis cezası yoktur.
Denetlenecek işletmelerin seçimindeki yöntemler	Özel yöntemler uygulanmaktadır.	Rastgele ve şikayet bazında yapılmaktadır.
	Seçilme ihtimalinin işletmenin sicili ile orantılı olduğu gizli bir seçim sistemi bulunmaktadır (ABD). Seçilmiş yüksek riskli şirketler devamlı denetlenmektedir (İspanya).	
Diğer	Kayıt dışı ihbarlar teşvik edilmektedir (İngiltere).	
	KDV dengesizliklerinden kaynaklanan şüphelerin mahkemeden önce şirketlerle görüşüldüğü erken teşhis sistemi bulunmaktadır.	

Kaynak: McKinsey Global Institute (MGI), Türkiye - Verimlilik ve Büyüme Atılımının Gerçekleştirilmesi, 2003

3.3.2.7. Ekonomik etkiler ve temel makroekonomik değişkenler

GSMH, istihdam, fiyatlar gibi temel göstergelerin kayıt dışılık nedeniyle sürekli değişiklikler göstermesi, etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınıp uygulanamamasına, uygulamaların başarısızlığına, kaynakların yanlış yönlendirilmesine ve istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli geliri istihdam, kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarstığı görülmektedir. Bu durum ekonomik politikaların başarısına engel teşkil etmektedir. (Altuğ, 199: 114)

Türkiye’de kayıt dışılığın tüm makroekonomik göstergeler üzerinde çok büyük ölçüde ve çok etkili bir şekilde değişmelere yol açtığı görülmektedir. En bilindik göstergelerden işsizlik rakamları ve istihdam olanakları açısından bakıldığında Türkiye’de halen tam olarak ne kadar işsiz ve ne kadar iş alanları olduğu tam olarak saptanamamıştır.

İstatistiksel verilerde meydana gelen sapmalar sonucunda GSMH’ dan başlayarak, bir çok veri eksik ya da yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olmaktadır. Bunun sonucunda, ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenememek de ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemediği görülmektedir. (Önder, 2007: 18)

Tablo 3.12. Vergi incelemeleri yolu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesi

YIL	DENETİME KATILAN PERSONEL SAYISI	DENETLENEN MÜKELLEF SAYISI	KESİLEN USULSÜZLÜK CEZASI (MİLYON TL)
1985	12.174	4.038.400	3.091
1986	11.593	4.293.364	10.607
1987	13.110	4.087.437	10.296
1988	16.396	5.315.475	15.098
1989	17.446	4.382.291	28.674
1990	16.756	5.866.550	87.057
1991	15.054	5.351.730	75.505
1992	15.313	5.966.359	117.302
1993	10.757	5.599.709	246.224
1994	5.894	4.254.838	801.311
1995	4.776	4.127.233	1.540.240
1996	4.937	4.647.853	2.748.224
1997	4.608	3.898.920	3.516.235
1998	4.148	4.460.098	7.367.988
1999	4.107	4.731.624	10.964.412
2000	3.590	5.430.971	19.771.849
2001	3.797	3.448.523	29.703.010
2002	3.094	2.866.037	45.840.631
2003	4.507	2.903.111	65.443.280
2004	4.834	3.176.412	64.262.698
2005	3.779	3.342.798	98.775.956
2006	3.939	3.778.146	100.149.000
2007	6.320	4.513.740	134.235.029
2008	48.357	4.313.620	176.213.518
2009	47.370	3.811.489	153.171.031
2010	45.108	3.753.669	150.326.505

Kaynak: GİB, 2010 Faaliyet Raporu

3.3.2.8. Ekonomik rekabet üzerindeki etkisi

Serbest piyasa ekonomisinin görüldüğü Dünya ekonomisinde, çağına hâkim olmuş olan iktisadi görüşlerin temelinde rekabet kavramının son derece önemli olduğu bilgi ve teknoloji çağında son derece önemli bir gerçektir. Günümüzde ülkelerin büyük bir bölümü; büyüme, istihdam, kaynak dağılımı gibi makro ekonomik hedefleri piyasa mekanizması aracılığı ile yapmaktadır. İktisat biliminde ve Piyasa ekonomisinin temelinde ise rekabet olgusu merkezi bir önem arz ettiği görülmektedir. Dolayısıyla rekabet, piyasa sisteminin merkezi unsuru olarak da nitelendirilebilir. (Çoban, 2006: 15)

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, kayıtlı faaliyetler karşısında daha faydalı olduğu için, kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye doğru akışın ortamını hızlandırdığı görülmektedir. (Aydemir, 1995: 41)

Kayıt dışında kalarak üretilen mal ve hizmetler, vergisini kısmen veya tamamen ödememesi nedeniyle daha düşük bir maliyetle satılma imkânı bulduğundan, bu durum dürüst vergi mükellefi açısından haksız rekabeti ortaya çıkarmaktadır. Kayıt dışında olan kişi ve firmalar, vergi, sosyal güvenlik kesintisi ve diğer kesintileri ödemediği için, mal ve hizmetleri daha düşük maliyetle üretip, daha düşük bir fiyattan satmaktadırlar. Böylece vergisini veren dürüst mükellefler, serbest rekabeti engelleyen bu olay karşısında zor şartlarda faaliyetlerini sürdürmek veya faaliyetten çekilmek zorunda kalmışlardır, “Kayıt dışılık aynı zamanda daha verimli olan firmaların pazar payında genişlemeyi önler ve bununla birlikte, ekonomik genişlemeyi de kısıtlamaktadır. Vergi ve diğer düzenleyici kurallardan kaçmanın fayda - maliyeti, bazı durumlarda nihai fiyatın % 10’unu aştığı görülmektedir. Bu avantaj sayesinde düşük verimliliklerine rağmen kayıt dışı firmalar, kayıtlı rakipleri karşısında fiyat düşürmekte ve rekabet ortamına zarar vermektedir. Bunun sonucunda da; Türkiye’deki süt ürünleri imalatçılarının kayıt dışı maliyet avantajı %20’leri bulmakta ve düşük verimliliklerine rağmen ayakta kalabilmektedirler”. (Tanrıku, 2004: 66)

3.3.2.9. Kayıt dışı ekonominin devlete olan etkileri ile uluslar arası piyasalarda ülkenin kredibilitesi üzerindeki etkileri

Bir ülkenin ekonomisinde kayıt dışılığın artması, toplumun ahlaki yapısının bozulmasına ve yasadışı faaliyetlerin olağan bir şeymiş gibi olup yaygınlaşmasına neden olur. Yasadışı faaliyetlerin normal görülmesi ve yaygınlaşması, bireylerin

devlet otoritesine olan güvenini ve saygısını azaltır. Rüşvet, suiistimal, mafya gibi kavramların sıklıkla ifade edilmesi, dürüst olmayanın normal, dürüst olanın ise anormal hale gelmesine neden olur. (Sarılı, 2002: 146)

Türkiye’de kayıt dışılığın yoğun olarak karşılaşılmasından ötürü uluslar arası arenada olan kuruluşlar, yabancı devletler, yabancı kaynaklı şirketler ve kredi notu veren uluslar arası finansal kuruluşlar, Türkiye’nin ve diğer ülkelerin belirlenmiş makro ekonomik göstergelerini önemsemektedirler. Türkiye’nin kredi notu değerlendirilirken, bankalar ile yerli sermayeli şirketler uluslar arası finansal kuruluşlardan kredi almak istediklerinde, yabancı sermayeli kuruluşlar Türkiye de yatırım yapmak istediklerin de kayıt dışı oranların yüksekliği bu kararları olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

3.3.3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Etkilerinin Giderilmesine Yönelik Politikalar

3.3.3.1. Ekonomik düzeyde alınması gereken önlemler

Türkiye’de tam manasıyla bir serbest piyasa ekonomisinin işlediğinin var olmasını dile getirmek doğru değildir. Serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması için alınması gereken en önemli önlemlerden birisinin, fiyat istikrarını sağlamak olduğu bilinmektedir. Reel akımların parasal akımların gerisinde kalması sonucu talep enflasyonu oluşmakta, bunun neticesinde ise efektif talep cari fiyat seviyesi üzerinden ekonominin ürettiği tüketim malları ile yatırım mallarını satın alamadığı ve fiyat istikrarının bozulduğu görülmektedir. Fiyat istikrarı, bütçe açıklarının giderilmesi, para arzının sınırlandırılması, işsizliğin azaltılması gibi önlemlerle sağlanabilmektedir. Piyasadaki fiyat istikrarının sağlanması ile enflasyonist fiyat hareketlerine meydan vermeden yatırım, üretim ve istihdam belli bir düzeyde devam edeceği görülmektedir. (Yalçın, 2002: 100)

Bununla birlikte emek üzerindeki vergi baskısının azaltılması, sermaye ve ekonomik sistem açısından faydalı sonuçlar doğuracağı görülmektedir. Brüt ücret-net ücret açıklığının daraltılması istihdamı artıracak, kayıt dışı istihdam yönündeki basınçları azaltacaktır. Haliyle bunun dolaylı bir sonucu ise gelir vergisinde ve SSK primlerinin tahsilâtın da artışlar meydana gelecektir. Dolayısıyla bu kurumların borçlanma ihtiyaçları azalacak ve enflasyonist baskılarda az da olsa bir azalış meydana getirecektir. (Oyan, 1998: 115)

Kamu harcamalarının azaltılması yönünde alınması gereken önlemler incelendiği zaman yüksek kamu harcamaları, bütçe giderlerinin artmasına neden olmakta ve bunun sonucunda kamu kesimi borçlanma gereği sürekli yükseldiği görülmektedir. Kamu finansman dengesinin bozulması, devletin kamu harcamalarını uzun yıllar sağlam kaynaklarla finanse edilmeyip, iç ve dış borçlarla finanse etmesinden kaynaklanmaktadır. (Yalçancı, 2002: 102)

Genel olarak Türkiye 1950'li yıllardan günümüze kadar birkaç kısa dönem hariç sürekli kolay yol seçilmiş, vergi gelirleri yerine enflasyona neden olan borçlanma ve emisyon gibi araçlar ile kamu harcamalarının karşılanması tercih edilmiştir. Oysa kamu harcamaları politikası ile toplam talep kısılarak tam istihdam noktasında toplam arzla dengeye getirilip enflasyonun önlenmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda da siyasiler kamu harcamalarını kısmak bir yana sürekli artırmayı tercih etmiştir. (Kurdaş, 1994: 239)

3.3.3.2. Türkiye’de uygulamaya konulan yasal ve idari düzenlemeler

1993 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren 3917 Sayılı kanun ile 1982 yılında iptal edilmiş olan sigorta müfettiş yardımcılığı kadroları yeniden tahsis edilmiş ve kayıt dışı istihdamla mücadele için vergideki resen tarhiyata benzeyen “resen prim tarhiyatı” ile “asgari işçilik tutarını belirleme” yetkisi sigorta müfettişlerine verilmiştir. (Yereli ve Karadeniz, 2004: 147)

Kalkınma planların da da kayıt dışı ekonomiyi gidermeye yönelik önlemler ve politikalar izlendiği görülmektedir. Özellikle 7. ve 8. Beş Yıllık Kalkınma Planları ile Kalkınma Planında (2007-2013) kayıt dışı istihdama yer verilmiştir ve kayıt dışı istihdamı önlemeye yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır.

2007 – 2013 yılları arasında uygulanmak üzere hazırlanan IX. 5 Yıllık Kalkınma Planında Vergi Özel İhtisas Komisyonu oluşturularak Türk Vergi Sisteminin aksayan yönleri masaya yatırılmış ve özellikle AB uyum çalışmalarının da göz önüne alındığı bir yol haritası çizilmiştir. Buna göre 2013 vizyonlu amaçlar (DPT, 2006: 54–58);

- Vergi mevzuatının sadeleştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi çalışmalarına devam edilerek daha etkin, uygulanabilir ve istikrarlı bir vergi sistemi oluşturulması,
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele yoluyla sağlanacak gelirlere paralel olarak vergi oranları azaltılması,

- Dolaylı vergiler – dolaysız vergiler dengesizliğinin giderilmesi,
- Piyasa ekonomisi kurallarını bozmayacak ve kalkınma planında belirlenen gelişme eksenlerini destekleyici bir teşvik sistemi oluşturulması,
- AB müktesebatına uyum sağlamaya yönelik çalışmalara devam edilmelidir şeklinde belirlenmiştir.

Daha sonra ki dönemlerde yeni yasal ve idari düzenlemeler hazırlanmıştır bunlardan birisi de işsizlik sigortasıdır, bu sigorta işsiz kalan dönemde geçici gelir kaybını kısmen de olsa ortadan kaldıran, zorunlu bir sigorta uygulamasıdır. Sigortalı işsiz, işsiz kaldığı bu dönem için işsizlik ödeneği ile kaderiyle baş başa bırakılmamak da ve kayıt dışı istihdama yönelmesi önlenmeye çalışılmaktadır. İşsizlik sigortası, mesleki yetersizlikleri nedeniyle işsiz kalan insanların bu eksikliklerini gidermeyi amaçlamaktadır. Sigortalı işsizler işsiz kaldıkları bu dönem içerisinde kişisel yetkinliklerini artırmak için birtakım mesleki eğitime yönlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. İşsiz kaldıkları dönem içerisinde sigortalı işsizlere İŞKUR tarafından işsizlik ödeneği, hastalık ve yetiştirme eğitimleri hizmetleri sunulmaktadır. (www.iskur.gov.tr)

Uygulanmaya başlayan diğer bir düzenleme de esnaf muaflığı ile ilgili yapılan düzenlemedir. Bu düzenleme ile kayıt dışı ekonomiyi esnaf muaflığı müessesesinin büyütmesi ve belge düzeninin yerleştirilmesi amaçlanmıştır. Esnaf muaflığından faydalananların aldıkları mal ve giderlere ilişkin aldıkları belgeleri onaylanma zorunluluğu getirilmiştir. Bu şartı yerine getirmeyenler için esnaf muaflığı söz konusu geçerliliğini yitirmiş olacaktır. Belge düzeninin yerleştirilmesi ve vergilendirmede gerçek kazancın tespitinin yapılabilmesi için götürü usulde ticari kazanç tespiti yöntemi tamamen kaldırılmakla ve yerine belirli şartları taşıyan mükelleflerin ticari kazançlarının basit usulde tespit edilerek kayıt dışı ekonomi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. (Baş ve Akay, 1998: 20)

3.3.3.3. Vatandaşların vergi bilincinin geliştirilmesine yönelik politikalar

Türkiye’de devlet kayıt dışını engellemek adına ne kadar politika üretirse üretsın insanların bilinçaltılarında ve yaşam tarzlarında devlet olgusunun ve otoritesinin yerleştirilmediği takdirde ve vergi ödemenin toplumsal ve vicdani bir görev olduğu bilincinin aşılanmadığı takdirde yapılan ya da izlenen tüm politikalar etkisiz kalacaktır.

Görsel ve işitsel basın organları ve muhtelif yayınlar aracılığıyla halkın vergi konusunda bilinçlendirilmeleri sağlanmalı, onlara niçin vergi ödedikleri anlatılmalıdır. Ancak insanların buna inandırılmaları için " niçin vergi alınmaktadır? " sorusuna verilecek cevabın da inandırıcı olması gerekmektedir. Mükelleflerin ödedikleri vergileri bir fedakârlık ve kayıp olarak görmemeleri için, onlara vergilerin alınma gerekçeleri açık bir şekilde anlatılmalıdır. (Yalçıncı, 2002: 117-118)

Vergi kaçakçılığının önüne geçmek için devletin vatandaşları ile birlikte uyumlu çalışması gerekmektedir. Devlet vatandaşlara kamu harcaması yapabilmesi için kamu geliri yani vergi alması gerektiğini anlatması gerekir. Aksi halde devletin vereceği hizmetlerin aksayacağı, yaşam kalitesinin düşeceği ve bütçe açıklarına neden olarak ülkenin ekonomisini olumsuz etkileyeceği vurgulanmalıdır.

Bir ülkede yaşayan insanların kişi başına düşen milli gelir artışı ile birlikte GSMH'da meydana gelen artış olarak nitelendirilen ekonomik büyüme ve buna ilave olarak gerçekleştirilen yapısal gelişme ve değişimleri içeren ekonomik kalkınmanın vergi politikası ile yakından ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Vergi sistemleri ve vergi politikaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişiklik göstermekle birlikte; genel itibari ile vergiler gelir, harcamalar ve servet üzerinden tahsil edilmektedir. Vergi sistemleri ile ekonomik büyüme ve kalkınma, toplumsal yapı ve gelişmeler arasında yakın bir ilişki bulunduğundan ekonomik ve toplumsal yapı değişimlerine göre vergisel düzenlemelerin yapılması önemli bir gereklilik olduğu görülmektedir. (Siverekli, 2003: 75)

3.3.3.4. Sosyolojik ve psikolojik politikalar

Kayıt dışı ekonomi sorununun psikolojik ve sosyolojik alt yapısını oluşturan nedenleri kısa süre içerisinde ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bireylerin devlete olan inancını yeniden kazanması, hukuki açıdan yasal olmayan işlemlerin toplum nezdinde meşruiyetini yitirmesi önemli ölçüde hükümetlerin performansına bağlı olacaktır. Bu doğrultuda, hükümetin önceliğini oluşturan yoksulluk, yolsuzluk ve yasaklardan, özellikle yolsuzluğu ortadan kaldırma konusunda gösterilecek başarı, işletmelerin kayıt dışı faaliyetlere yönelirken dayandıkları psikolojik ve sosyal gerekçelerin bertaraf edilmesinde büyük katkı sunacaktır. O halde yürütme erki, bir taraftan kayıt dışı ekonominin psikolojik ve sosyolojik nedenlerini uzun vadede ortadan kaldırmaya çalışırken, bir taraftan da kısa vadede, kayıt dışına yol açan ekonomik nedenlere odaklanmalıdır.

(<http://www.erdikler.com/vgdetay.asp?ContentID=1104>) (21.02.2012)

3.3.3.5. Mali önlemler

Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede mali önlemler esas itibariyle kayıt dışı ekonominin beyan dışı boyutuyla ilgili olduğu görülmektedir. Birçok yazar–araştırmacı tarafından kayıt dışı ekonominin beyan dışı ekonomiyle aynı doğrultu da dikkate alındığında, kayıt dışına karşı verilecek mücadelenin ana kısmını oluşturan beyan dışı ekonomiyle mücadelede öncelikle vatandaşların (mükelleflerin) vergiye uyumlarının sağlanması gerekmektedir. Türkiye vergiye uyum konusunda oldukça geri kalmış bir görünüm sergilemediği görülmektedir. Gelir Vergisi hâsılatının % 90'ının stopaj yoluyla elde edilmesi, Gelir ve Kurumlar Vergilerinin kanuni oranlarının fiili oranlara göre daha yüksek olduğu gerçeğini yansıtmıştır. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken mükelleflerin vergiye uyumunun sağlanmasıdır. Vergiye uyumla birlikte kayıt dışı ekonomiye karşı alınması gereken mali önlemler şunlardır; (Yılmaz, 2006: 213)

- Vergi oranları düşürülmesi gerekmektedir,
- Sosyal güvenlik yükümlülüklerinin getirdiği yükümlülükler azaltılmalıdır,
- Verginin genellik ilkesine uygun yapılmalıdır,
- Vergi kaçırma olanakları azaltılmalıdır,
- Vergi mevzuatı sık sık değiştirilmemeli, vergi yasaları açık, sade ve anlaşılır olmalıdır,
- Mükelleflere vergilemenin mali amacı anlatılmalıdır,
- Kamusal kaynakların israf edilmediği inancının yerleştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmalıdır,
- Sosyal politikalara ağırlık verilmeli ve yoksullukla mücadele edilmelidir,
- Devletin kurumları arasında sağlıklı bilgi akışı ve koordinasyon sağlanmalıdır,
- Servet beyanı esaslı yeniden uygulamaya konulmalıdır,
- Serbest muhasebeci, mali müşavirler ve yeminli mali müşavirlerin yetki ve sorumlulukları genişletilmelidir,
- TC kimlik numarası tüm işlemlerde kullanılmaya başlanmalıdır,
- Kredi kartı kullanımı arttırılmalıdır

3.3.3.6. Devletin saygınlığını kazandırmaya yönelik politikalar

Vergi kaçakçılığı ile mücadelede her zaman hukuki ve polisiye tedbirler almak yeterli olmamaktadır. Daha önce ki konularda bahsedildiği gibi vergi ödeme bilincinin toplumda mevcut olması da önem taşımaktadır. Vergi bilinci ve vergi ahlakının toplumda yerleşmesi için en başta devlet yöneticilerinin hukukun üstünlüğüne ve adalete inanmaları ve buna uygun davranmaları gerekmektedir. Devlet yöneticilerinin har vurup, harman savurdukları vatandaşların vergi olarak ödedikleri paraları doğru yerlere harcamadıkları, rüşvet, zimmet, yolsuzluk gibi olayların çok yaygın olduğu bir toplumda vergi ahlakını tesis etmek kolay değildir ve bundan dolayı da insanlar vergilerini öderken bunları göz önüne almaktadırlar. Tekrar vurgulanmak gerekirse, vergi bilinci ve vergi ahlakından önce, devlet yönetiminde ahlakın ve sosyal sorumluluk bilincinin yerleştirilmesi gerekmektedir. (Aktan, 2001: 11) Bunu düzeltmenin yolu da, devletin saygınlığını ortadan kaldıran rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi olayların üzerine ciddiyle gidilmeli ve mükelleflere, ödedikleri vergilerin kendilerine yol, köprü, okul ve hastane olarak tekrar döneceğine inandırılmalıdır. (Özel, 1998: 23) Bu düşünceye inanan kişileri bilinçlendirmek ve etkilemek çok kolay olacaktır. Aksi durumda ise bilinçlendirmeye çalışmak boşa zaman harcama anlamına gelmiş olacaktır.

**Tablo 3.13 : Sabit Oran Yaklaşımına Göre Türkiye’ de Kayıt Dışı
Ekonominin Hacmi (1970-2004)**

Yıllar	Kayıtlı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi	Kayıt Dışı Ekonomi/ Kayıtlı Ekonomi (%)	Kayıt Dışı Ekonomi Artış Oranları (%)
1970	207.814.800.000	10.285.413.140	4.9	
1971	261.072.600.000	5.988.083.693	2.2	-55
1972	314.139.600.000	2.897.702.500	0.9	-59
1973	399.088.600.000	0	0	
1974	537.677.600.000	1.065.206.105	1.9	190
1975	690.900.800.000	519.144.154	0.07	-2614
1976	868.065.800.000	262.693.533	3.0	4185
1977	1.108.270.700.000	926.379.369	8.3	176
1978	1.645.968.500.000	2.838.515.876	17.2	107
1979	2.876.522.900.000	7.701.404.651	26.7	55
1980	5.303.010.200.000	18.341.165.840	34.5	29
1981	8.022.745.300.000	34.993.024.700	43.6	26
1982	10.611.859.200.000	64.199.695.200	60.4	8.5
1983	13.933.008.100.000	35.049.618.750	25.1	-58.4
1984	22.167.739.900.000	16.081.290.360.000	72.5	188.8
1985	35.350.318.400.000	29.064.023.780.000	82.2	13.3
1986	51.184.759.300.000	26.871.122.690.000	52.4	-36.2
1987	75.019.388.000.000	39.394.803.300.000	52.5	0.19
1988	129.175.103.700.000	98.648.335.560.000	76.3	45.3
1989	230.369.937.100.000	197.990.202.300.000	85.9	12.5
1990	397.177.547.400.000	374.173.657.800.000	94.2	9.6
1991	634.431.097.000.000	687.160.048.700.000	108.3	14.9
1992	1.103.843.422.900.000	1.267.145.934.000.000	114.8	6.0
1993	1.997.323.000.000.000	2.490.689.281.000.000	124.7	8.6
1994	3.887.903.000.000.000	5.573.114.208.000.000	143.3	14.9
1995	7.854.887.000.000.000	13.702.969.093.000.000	174.4	21.7
1996	14.978.067.000.000.000	16.154.031.411.000.000	107.8	-38.1
1997	29.393.262.000.000.000	35.278.822.989.000.000	120.0	11.3
1998	53.518.332.000.000.000	85.989.694.109.000.000	160.6	33.8
1999	78.282.967.000.000.000	113.079.000.000.000.000	144.4	-10.0
2000	125.596.129.000.000.000	223.746.000.000.000.000	178.1	23.3
2001	176.483.953.000.000.000	236.719.000.000.000.000	134.1	-24.7
2002	275.032.366.000.000.000	398.884.000.000.000.000	145.0	8.1
2003	356.680.888.000.000.000	420.536.000.000.000.000	117.9	-18.6
2004	428.932.343.000.000.000	460.465.000.000.000.000	107.3	-8.9

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2005, DİE, <http://www.die.gov.tr>,

T.C. Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr>

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM

4.1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Ülkelerin ekonomisinde; kayıt dışı ekonominin ne derecede etkili olduğu ve kayıt dışı ekonominin ülkelerin ekonomisine ve sosyal hayatına vermiş olduğu olumlu ve olumsuz etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmış, sonrasında ise olumsuz sonuçların şiddeti bazı verilerle saptanarak neler yapılması gerektiği hususunda öneriler de bulunulmuştur.

Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde kayıt dışı ekonomi uzun yıllardan beri Türkiye ekonomisine ve sosyal hayatına vermiş olduğu zararlar görülmüş ve bu olumsuzlukların minimum seviyeye düşürülmesi gerektiği konusunda çalışmalar yapılması gerektiği görülmüştür.

4.2. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Kayıt dışı ekonominin dünya ekonomisinde bu kadar etkin rol oynamasının nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmek için bu çalışma yapılmıştır. Son yıllarda gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin kayıt dışı ekonomiyle ilgili olarak atmış oldukları adımların ve izlemiş oldukları politikaların çok etkili olduğu görülmüş ve bu grupta yer alan ülkelerin hızlı bir şekilde kayıt dışılığı azaltmak için mücadele ettikleri görülmüştür. Ayrıca Türkiye’de ki kayıt dışı ekonomi konusunda makroekonomik göstergeler ele alınıp yıllar arasında karşılaştırmalar yapıp yıllar itibariyle kayıt dışı ekonomi alanında ne gibi gelişmeler olduğunu tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın genel kapsamı kayıt dışı ekonominin dünya ülkelerinde ve Türkiye’de nasıl bir aşama kat ettiği ve bu aşamaların dünya ülkelerinin ekonomilerine ne şekilde zarar verdiği ile ilgilidir. Genel bir bakış açısıyla öncelikle kayıt dışı ekonomi kavramı, sebepleri, sonuçları ve daha sonra dünya ülkelerinde kayıt dışı ekonomi incelenmiş ve son olarak da Türkiye ekonomisinde

kayıt dışı ekonomiye yer verilmiştir. Son bölümde de genel olarak ülkelerin kayıt dışı ekonomi konusunda neler yapması gerektiği gibi önemli hususlara kısaca değinilmiştir.

4.3. ÇALIŞMANIN METODU

Çalışmaya başlamadan önce, genel bir literatür taraması yapılmış ve daha önce yazılan kitaplar, makaleler, tezler ve diğer yayınlar bu çalışmada yol gösterici olmuştur. Ayrıca bu çalışmada literatürün yanında veriler ve son bölümde yapılmış olan regresyon analizi ile Türkiye'deki kayıt dışı ekonomi konusu değerlendirilmiştir. Yapılan bu değerlendirme neticesinde kayıt dışı ekonominin genel olarak tüm dünya ülkelerinin ekonomisinde önemli bir yerinin olduğu görülmüş ayrıca Türkiye ve gelişmiş ülkeler arasındaki makroekonomik göstergeler incelendiğinde Türkiye'nin kayıt dışıyla mücadelede pek çok eksikliklerinin olduğu saptanmıştır.

4.4. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Genel itibarıyla bu çalışmada literatür taramasından elde edilen yazılı kaynaklar, Devlet Planlama Teşkilatı, Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, TÜİK'ten ve benzeri kurum ve kuruluşlardan makroekonomik göstergeler alınmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE’DE KAYIT DIŞI EKONOMİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR
UYGULAMA VE BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. TÜRKİYE’DE Kİ EKONOMİK VERİLERİN ANALİZ EDİLMESİ

Tablo 5.14. Türkiye büyüme oranları(1980-2010)

Yıllar	BÜYÜME RAKAMLARI (%)	Yıllar	BÜYÜME RAKAMLARI (%)
1980	-2,80	1996	7,10
1981	4,80	1997	8,30
1982	3,10	1998	3,90
1983	4,20	1999	-6,10
1984	7,10	2000	-6,30
1985	4,30	2001	-9,50
1986	6,80	2002	7,90
1987	9,80	2003	5,90
1988	1,50	2004	9,40
1989	1,60	2005	8,40
1990	9,40	2006	6,90
1991	0,30	2007	4,70
1992	6,40	2008	0,70
1993	8,10	2009	-4,70
1994	-6,10	2010	3,60
1995	8,00	Ort.	3,55

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-10/esg.htm>

Türkiye'nin 1980 yılından başlayan büyüme oranlarına bakıldığında 1980 yılından itibaren büyüme rakamlarında konjonktüre göre dalgalanmaların olduğu görülmektedir 1980 yılında yaşanan siyasi sorunların ekonomiye yansımaları sonucu büyüme rakamları eksi değerler almıştır. Sonraki dönemde 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin sonucunda büyüme rakamları tekrar eksi değerler almıştır. 1999'da depremle başlayan takip eden yıllarda ki yaşanan krizlerin olumsuz etkileri büyüme rakamlarına negatif olarak yansımıştır. 2002 yılına gelindiğinde ise büyüme rakamlarında artışlar meydana geldiği görülmektedir. 2002 ve sonrasında büyüme oranlarına bakıldığı zaman ekonominin istikrarlı bir büyüme hızına kavuştuğu görülmüştür. Ele alınan 30 yıllık süreçte ise ortalama büyüme hızının %3,55 olduğu görülmüştür. Ele alınan dönem içerisinde en yüksek büyüme hızı 1987 ve 2004 yıllarında görülmüştür. Bu yıllardan sonra ortaya çıkan küresel kriz Türkiye ekonomisindeki büyüme rakamlarını düşürmüştür.

Tablo 5. 15. Türkiye'deki ihracat rakamları (1980-2010)

Yıllar	İHRACAT (Milyon Dolar)	Yıllar	İHRACAT (Milyon Dolar)
1980	2.910	1996	23.225
1981		1997	26.261
1982		1998	26.973
1983	5.728	1999	26.588
1984	7.134	2000	27.775
1985	7.958	2001	31.334
1986	7.457	2002	36.059
1987	10.190	2003	47.253
1988	11.662	2004	63.167
1989	11.625	2005	73.476
1990	12.959	2006	85.535
1991	13.594	2007	107.272
1992	14.715	2008	132.027
1993	15.345	2009	102.143
1994	18.109	2010	113.883
1995	21.636	Ort.	37,38

[http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?](http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676)

Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676

Türkiye’de 1980-2004 yılları arasında ihracat rakamları incelendiğinde ihracat rakamlarının sürekli arttığı görülmüştür. Bunun en önemli nedenin 24 Ocak 1980 tarihinde Türkiye’nin dışa açılma politikası izlemesinin bir sonucudur. 2002 yılına kadar ihracat rakamlarında istikrarlı bir artış görülürken 2002’den sonraki dönemde hükümetin yeni dış ticaret politikaları izlemesi sonucu ihracat rakamlarının yüzde olarak diğer yıllara göre daha fazla arttığı görülmektedir. İhracatın 30 yıllık süreçte ortalama 37.38 milyon dolar olduğu görülmektedir. 2002 ve sonrası süreçte ise ihracat rakamlarının daha fazla arttığı görülmüştür.

Tablo 5.16. Türkiye’deki elektrik enerjisi üretimi (1980-2010)

Yıllar	ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİ (GWH)	Yıllar	ELEKTRİK ENERJİSİ ÜRETİMİ (GWH)
1980	23.275	1996	94.862
1981		1997	103.296
1982		1998	111.022
1983	27.347	1999	116.440
1984	30.614	2000	124.922
1985	34.219	2001	122.725
1986	39.694	2002	129.400
1987	44.353	2003	141.650
1988	48.049	2004	150.018
1989	52.043	2005	160.794
1990	57.543	2006	174.637
1991	60.246	2007	190.000
1992	67.342	2008	198.085
1993	73.727	2009	194.063
1994	78.322	2010	210.181
1995	86.247	Ort.	99.825

Kaynak : <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi35/aydin.pdf>

Türkiye’de 1980-2010 yılları arasında elektrik üretimi rakamları incelendiğinde elektrik üretiminin sürekli arttığı görülmüştür. 30 yıllık elektrik üretimi ortalamasına bakıldığı zaman ise 99.825 GWH olduğu görülmektedir.

Tablo 5.17. Türkiye’deki işsizlik oranları(1980-2010)

Yıllar	İŞSİZLİK ORANLARI	Yıllar	İŞSİZLİK ORANLARI
1980	8,60	1996	7,07
1981	7,63	1997	7,27
1982	7,52	1998	7,42
1983	8,22	1999	8,21
1984	8,11	2000	7,04
1985	7,64	2001	8,91
1986	8,41	2002	10,78
1987	8,83	2003	10,98
1988	8,43	2004	10,80
1989	9,11	2005	10,20
1990	8,54	2006	9,85
1991	8,74	2007	10,24
1992	9,03	2008	10,94
1993	9,37	2009	14,02
1994	9,09	2010	11,00
1995	8,07	Ort.	9,03

Kaynak:<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3536&sayfa=giris&metod=IlgiliGosterge>

Türkiye’de 1980-2010 yılları arasında ki işsizlik rakamları incelendiğinde işsizlik rakamlarının ortalama 9.03 olduğu görülmektedir. Türkiye’de işsizlik oranlarında son 30 yıl incelendiğinde en yüksek işsizliğin 2009 yılında olduğu görülmektedir. Diğer dönemlere bakıldığı zaman ise ortalamaya yakın bir seyir izlediği görülmüştür. Sigortalı nüfustaki istikrarlı artışa karşılık işsizlik rakamlarının bu durumu desteklemesi beklenirken % 7 - % 10 aralığında dalgalandığı görülmektedir.

Tablo:5.18. Türkiye’deki tasarruf faiz oranları(1980-2010)

Yıllar	TASARRUF FAİZ ORANLARI	Yıllar	TASARRUF FAİZ ORANLARI
1980	33,00	1996	93,77
1981	35,00	1997	96,56
1982	50,00	1998	95,50
1983	45,00	1999	46,73
1984	45,00	2000	45,64
1985	55,00	2001	62,50
1986	48,00	2002	48,19
1987	52,00	2003	28,59
1988	83,90	2004	22,06
1989	58,83	2005	20,40
1990	59,35	2006	23,70
1991	72,70	2007	21,00
1992	74,24	2008	25,70
1993	74,76	2009	15,70
1994	95,56	2010	13,00
1995	92,32	Ort.	52,70

Kaynak:<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm>

Türkiye’de 1980 yılından başlayana süreçte ortalama %52.70 tasarruf faiz oranları olduğu görülmektedir. Tasarruf faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde ekonomik krizlerin ve siyasi krizlerinin etkisinin olduğu görülmektedir. Özellikle 1994 yılından sonraki süreçte 1994’de yaşanan ekonomik krizin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. 2002 yılından itibaren ise tasarruf faiz oranlarının düştüğü görülmüştür.

5.2. VERİLERİN TEST EDİLMESİ

Araştırmada “Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal ve Ekonomik Etkileri” test edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ana hipotezi: Kayıt dışı ekonomi makro ekonomik değişkenleri ve sosyal değişkenleri etkilemektedir şeklinde belirlenmiştir. Hipotez testi için öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Daha sonra da regresyon analizi yapılmıştır. Korelasyon testi için Pearson korelasyon katsayısı kullanılmış. Regresyon için de Çoklu Regresyon yöntemi kullanılmıştır.

5.2.1. Korelasyon:

Değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi, değişkenlerin ölçme yapısına, dağılımın özelliklerine, aralarındaki ilişkinin doğrusal olup olmamasına, değişken sayısına ve kontrol durumuna bağlı olarak farklı istatistiksel teknikler kullanılarak yapılmaktadır. İki değişken arasındaki ilişki, ikili veya basit korelasyon ismi verilen korelasyon teknikleri ile bulunur. Bir değişkenin iki ya da daha çok değişken ile olan ilişkisi çoklu korelasyonun, bu değişkenlerden birinin kontrol edilerek diğer değişkenlerle olan ilişkisi ise kısmi korelasyon tekniklerinin konusudur. Korelasyon katsayısı, değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini ya da miktarını ve yönünü açıklayan bir sayıdır. gösterir (Büyüköztürk, 2009: 31-32).

Korelasyon katsayısının 1,00 olması, mükemmel bir pozitif ilişkiyi, -1,00 olması, mükemmel bir negatif ilişkiyi, 0,00 olması, ilişkinin olmadığını gösterir. Korelasyon katsayısının büyüklük bakımından yorumlanmasında üzerinde tam olarak ortaklaşılan aralıklar bulunmamakla birlikte, korelasyonu yorumlamada şu sınırların sıklıkla kullanılabileceği görülmektedir.

Korelasyon katsayısının, mutlak değer olarak;

0,70 – 1,00 arasında olması yüksek ilişki

0,30 -0,70 arasında olması orta ilişkiyi

0,00 – 0,30 arasında olması ise düşük bir ilişkiyi gösterir (Büyüköztürk, 2009: 31-32).

Tablo 5.19. Kayıtlı ve kayıt dışı ekonomik veriler ile diğer ekonomik veriler arasındaki korelasyonu

		KE	KD	KD/KE	BUY	İHR	ELK	İŞ	TF
KE	Pearson Correlation	1	,996**	,927**	-,031	,979**	,803**	,781**	- ,713**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,867	,000	,000	,000	,000
	N	31	31	31	31	29	29	31	31
KD	Pearson Correlation	,996**	1	,916**	-,024	,984**	,793**	,773**	- ,707**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,898	,000	,000	,000	,000
	N	31	31	31	31	29	29	31	31
KD/KE	Pearson Correlation	,927**	,916**	1	-,101	,903**	,820**	,689**	- ,570**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,588	,000	,000	,000	,001
	N	31	31	31	31	29	29	31	31
BÜY	Pearson Correlation	-,031	-,024	-,101	1	-,053	-,212	-,045	,020
	Sig. (2-tailed)	,867	,898	,588		,785	,270	,809	,916
	N	31	31	31	31	29	29	31	31
İHR	Pearson Correlation	,979**	,984**	,903**	-,053	1	,835**	,722**	- ,646**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,785		,000	,000	,000
	N	29	29	29	29	29	29	29	29
ELK	Pearson Correlation	,803**	,793**	,820**	-,212	,835**	1	,535**	-,405*
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,270	,000		,003	,029
	N	29	29	29	29	29	29	29	29

İŞS	Pearson Correlation	,781**	,773**	,689**	-,045	,722**	,535**	1	-,612**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,809	,000	,003		,000
	N	31	31	31	31	29	29	31	31
TF	Pearson Correlation	-,713**	-,707**	-,570**	,020	-,646**	-,405*	-,612**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,001	,916	,000	,029	,000	
	N	31	31	31	31	29	29	31	31

Yapılan korelasyon analizi sonucunda kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde 0,996 değerinde pozitif yönde yüksek ilişki görülmüştür. Kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonominin birbirine paralel bir biçimde bir eğilim gösterdiği görülmektedir.

Kayıtlı ekonomi ile büyüme arasında 0,031 değerinde bir ilişki görülmüştür. Bu değer iki değişken arasında hiçbir ilişkinin olmadığını, birbirilerini etkilemediğini göstermektedir.

Kayıtlı ekonomi ile ihracat verileri arasında 0,979 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Kayıtlı artışın ihracat üzerinde doğrudan bir etki yaptığı söylenebilir.

Kayıtlı ekonomi ile elektrik üretimi arasında 0,803 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür. Elektrik üretimindeki artışın üretim ve sanayiye yansması ve doğal olarak da kayıtlı ekonomiye yansması sonucu bu yüksek ilişki gerçekleşmiş olabilir.

Kayıtlı ekonomi ile işsizlik arasında 0,781 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve orta derecede ilişki görülmüştür. Kayıtlı ekonomideki büyümenin işsizlik üzerinde beklenen etkisinin verilere yansımadağı görülmektedir.

Kayıtlı ekonomi ile tasarruf faizleri arasında -0,713 derecesinde 0,05 anlamlılık seviyesinde negatif ve orta derecede bir ilişki olduğu görülmektedir. Kayıtlı ekonomide büyüme gerçekleşirken tasarruf faizlerinde düşüş gerçekleşmektedir. Kayıtlı ekonomideki büyüme tasarrufların sermaye yatırımlarına yöneldiği söylenebilir.

Kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasında -0,024 değerinde bir ilişki görülmüştür. Bu değer kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Negatif yönde ters bir ilişki beklenirken araştırma verilerine göre ilişkisizlik sonucu ile karşılaşmıştır.

Kayıt dışı ekonomi ile ihracat arasında 0,984 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve çok yüksek ilişki görülmüştür. Kayıt dışı ekonomi ile ihracat arasında negatif ve yüksek ilişki beklenirken pozitif ve yüksek ilişki çıkması kayıtlı ekonomideki büyüme ve özellikle bu büyüme içerisindeki dış ticaret etkisi ile açıklanabilir.

Kayıt dışı ekonomi ile elektrik üretimi arasında 0,793 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve yüksek ilişkinin olduğu görülmüştür. Elektrik üretimindeki artışa karşılık kayıt dışı ekonominin azalması, küçülmesi beklenmesine rağmen paralel yönde artması yine kayıtlı ekonomideki büyüme ile açıklanabilir.

Kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasında 0,773 değerinde ve 0,01 anlamlılık seviyesinde pozitif ve yüksek ilişki görülmektedir. Kayıt dışı ekonomideki artış aynı zamanda kayıt dışı istihdamı da doğurduğundan aradaki ilişki bu şekilde sonuçlandığı söylenebilir.

Kayıt dışı ekonomi ile tasarruf faizleri arasında -0,707 değerinde ve 0,05 anlamlılık seviyesinde negatif ve orta bir ilişki olduğu görülmektedir. Tasarruf faiz oranlarının küçülmesi tasarrufların sermaye yatırımlarına yönelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı bile olsa tasarrufların üretim ve ticarete yöneldiği söylenebilir.

5.5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalan kısmı olarak ifade edilebilir. Kayıt dışı ekonominin en önemli etkisi ekonomik hayat üzerinde olacaktır. Kayıt dışının ekonomiye olan etkilerini azaltmak için öncelikle bu olguya neden olan faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin temel nedenleri ve sonuçları ise;

- Hızlı nüfus artışı
- Göç
- Yüksek işsizlik oranları
- Vergilerin tabana yayılmaması ve de vergilerin yüksek olması
- Ekonomik krizler
- Yüksek enflasyon
- Ekonomik istikrarsızlıklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Hızlı nüfus artışı ve göç sosyal ve ekonomik hayatı olumsuz etkileyip yüksek işsizlik durumunu ortaya çıkarmaktadır. Kamu ve özel sektör artan nüfusa karşılık daha çok kişi istihdam edebilmek için çalışanların ücretlerini düşürmektedir. Nüfusun hızlı artması ve göçten dolayı iş bulma amacıyla bireyler bir takım sosyal hak ve güvencelerden yoksun kalmakta aynı şekilde iş ve işyeri güvenliği gibi olması gereken zorunluluklardan taviz vermektedir. Artan nüfus ve yoğun göçten dolayı devletin milli gelirden bireylere ayırmış olduğu pay azalmakta ve kişilerin geliri düşmektedir.

Bir ülkenin kalkınabilmesindeki en önemli faktör nüfusun nitelikli olmasıdır. Devletin öncelikle nüfusun büyüklüğünü, dağılımını, eğitim durumunu, halkın refah seviyesini ve gelir dağılımını çok iyi bilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra göçü engelleyebilecek ya da azaltabilecek önlemleri almak ve de nüfusun kalitesini arttırabilecek bir takım sosyal ve kültürel çalışmalar yapmak durumundadır. Bu toplumsal çalışma ekonomik yönden ülkeyi rahatlatmanın yanı sıra sosyal ve kültürel olarak da bir takım sorunların önüne geçilmesine ve de bireylerin geleceğe daha güvenle bakabilmesine neden olacaktır.

Bir ülkede enflasyon değerleri ile vergilerin yüksek olmasıyla birlikte ekonomik istikrarsızlığın bulunması bireylerin gelirlerini koruyabilmek ya da arttırabilmek için kayıt dışına yönelmesine sebep olacaktır. Burada öncelikle devlete düşen görev

ülkede yüksek enflasyon mevcut ise tam bir enflasyon muhasebesi ile birlikte enflasyonu düşürebilecek politikaların uygulanmasıdır. Bu şekilde yüksek enflasyon sebebi ile reel geliri azalan bireyler vergi kaçırmak ya da vergiden kaçınmak durumunda kalmayacaktır. Devlete düşen bir diğer görev ise vatandaşlarına vergi bilincini ve vergi ahlakını verebilecek bir takım sosyal çalışmalar yapmaktır. Çünkü kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkiyi iyi bilen eğitim seviyesi yüksek toplumlar kayıt dışından uzak durmakta ve vergilerini yasalara uygun vermektedirler.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması ve yayılmasını sağlayan nedenleri daha önce sıralanmıştı fakat bu kavramı daha da genişletmek istersek; vergi oranları, vergi denetimleri, vergi ceza oranları ve vergi benzeri yükümlülük olarak sosyal güvenlik yükümlülüklerinden oluşan vergiler, devletin ekonomiye müdahale etmesi, kamusal yasaklar ile hukuki ve idari nedenlerin oluşturduğu kamu kesiminden kaynaklanan nedenler, ücret esnekliği, enflasyonun etkisi, ölçek büyüklüğü, krizler ve küreselleşmenin oluşturduğu ekonomik nedenler, sendikalar, sosyal güvenlik yükümlülükleri, işsizlik, ücretlerin düşüklüğü ve çalışma saatlerinin oluşturduğu emek piyasasındaki nedenler, ekonomik gelişmişlik düzeyi, göçler, hızlı nüfus artışının oluşturduğu sosyo-ekonomik nedenler, ekonomik kesimlerin yapısal özelliği, üretim yapısı ve üretim yapısını belirleyen talebin özelliği gibi yapısal nedenler, yaş, medeni hal, cinsiyet, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, etnik köken ve meslek, sosyal ya da kişisel çıkarların ön planda tutulması, toplumsal baskı, diğer mükelleflerin vergi kaçırma durumu, devlet harcamaları ile ilgili kanaat ve vergi sisteminin adaleti ile ilgili algılayışın oluşturduğu sosyolojik faktörler ve bu nedenlerin dışında teknolojik gelişmeler gibi bir çok nedenin olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak kayıt dışı ekonomiyi etkileyen bir çok faktör olduğu görülmüştür. Bundan dolayı da kayıt dışı ekonominin etkilerinin bu oranda fazla olduğu ve ekonomilerde önemli yeri olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunun kayıt dışı ekonomi sorunu olduğu ve bu kayıt dışı ekonominin giderek artmasını önlemek amacıyla yeni politikalar ve çözüm yolları geliştirilmesi gerektiği görülmüştür. Bu önlemler arasında;

- Türkiye’de yatırımların ve üretimin artması için devlet tarafından yatırımlar teşvik destekleri ile arttırılmalıdır.

- Vatandaşlar arasındaki vergi yükü adaletsizliğini ortadan kaldırma yoluna gidilmeli, bu adaletsizlik kayıt dışı faaliyetlere yol açmayacak şekilde giderilmeli ve vergi yükü azaltılmalıdır.
- Faturalı ve fişli alış-veriş sisteminin yerleştirilmesi ve düzenli denetiminin sağlanması gerekmektedir.
- Vergi denetimlerinin daha yoğun ve etkin bir şekilde yapılması sağlanmalıdır.
- Vergi denetimlerinin daha etkin hale getirilmesine bağlı olarak bireylerin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma düşüncesi gibi vergiye karşı dirençleri zamanla azaltacaktır.
- Ekonomide işgücünün eğitilerek uzmanlaşmasının sağlanması ve böylece niteliksiz işgücünün azaltılması yoluyla kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa ve Işık Nihat. (2003). *Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme*. Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 21, ss.6.

Acar, Fatih.-Zeynel, Murat .Gül-Selahattin, Göken. (2003). *Türk Vergi Sistemindeki Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Vergi Dünyası Eki*. Sayı:173, ss.123.

Akbulak, Y. ve Tahtakılıç A.K, (2003). *Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Düşünceler*. Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, ss.23.

Aktan, Coşkun Can; Dileyici, Dilek; Vural, İstiklal Yaşar. (2006). *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*. Hukuk: Vergi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara, ss.201.

Altuğ, Osman. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi*. Türkmen Kitap evi, 2. baskı- İstanbul, ss.66 ve 483.

Arıkan, Zeynep (1994). *Kayıt Dışı (Vergilenmeyen) Ekonomi*. Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı: 31, ss.57.

Arslan, Hilal. (2004). *Kara Para Bağlantısı Yönüyle Kayıt Dışı Ekonomi*. Yeterlilik Tezi, Mali Suçları Araştırma Kurulu, Ankara, ss.1-14.

Aysu, Gökçe. (2003). “Globallesme”. Boğaziçi Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Kulübü Forum, s.1, Erişim: <http://www.buik.net/subcommittee/ekonomik/showarticle.asp?Aid=190>.

Aydemir, Şinasi, (1995). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi.” Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Acar Matbaacılık: İstanbul, ss.11.

Aydemir, Şinasi. (1994). *KOBİ’ler ve Kayıt Dışı Ekonomi*. TOSYÖV, Ankara, ss.94.

BAŞ, Seyit Ahmet- AKAY, Yusuf. *Vergi Kanunlarında 4369 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler*. Alfa Basım Yayım, İstanbul,1998, ss.20.

Baştürk, Sibel, (2009). *Kayıt Dışı Ekonominin Ekonometrik Model İle Tahmin Edilmesi*. Edirne, TÜİK Uzmanlık Tezi, ss.15.

Büyükkuşoğlu, Burak ve Çetinkaya, Murat. (2007). “*Kayıt Dışı Sektörün Rekabet Politikasına Etkileri*”. Rekabet Dergisi, ss.10.

Büyüköztürk, Ş. (2009). Sosyal Bilimler İçin Veri Analiz El Kitabı, Ankara, ss.30-35.

Ermış, Canan. *Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul,

Çetintaş, H ve H. Vergil, (2003). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”. Doğu Üniversitesi Dergisi, ss.20.

DANSUK, Ercan. (2002). *Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo - Ekonomik Yapılarla İlişkisi*, Ankara, ss.22.

DPT. “*Vergi Özel İhtisas Komisyon Raporu*”. 9. Kalkınma Planı (2007 – 2013). Ankara, Temmuz (2006).

DPT Uzmanlık Tezi, 2007, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3455/oik614.pdf

DPT, IX. 5 Yıllık Kalkınma Planı (2007 – 2013), , www.dpt.gov.tr

DPT ANKARA - 2006), www.dpt.gov.tr, ss.4.

Devlet Planlama Teşkilatı 2007 Raporu, www.dpt.gov.tr, ss.685.

Devlet Planlama Teşkilatı 2003 Raporu, www.dpt.gov.tr, ss.3-4.

Devlet Planlama Teşkilatı 2001 Raporu, www.dpt.gov.tr, ss.40-41.

Derdiyok, Türkmen. (1993). *Türkiye’nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini*. İktisat Dergisi, Mayıs, ss.54.

Dufour, Christian. “*Industrial Relations Developments in France*”, Institute for Economic and Social Research (IRES), 2006, ss.4.

Ekin, Nusret. *Kayıt dışı Ekonomi Enformel İstihdam*, İstanbul , İTO Yayını. No.17, 1995, ss.12.

Ercan, Metin. (2006). *Kayıtdışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*. Nurol Matbaacılık:Ankara, ss.13.

Esra Siverekli Demir can, *Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi* Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, (Temmuz-Aralık 2003).

Gülây Akgül, Yılmaz. (1992). *Yeraltı Ekonomisi ve Vergi Kaybı* (basılmamış doktora tezi), İstanbul,

Günay, Ayşe. (2002). “*Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi’nin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, ss.20.

Gümüş, Turgut. (2000). “*Dışsallık ve Kayıt dışı Ekonomi Kavramına ilişkin Bir Değerlendirme*”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss.63-64.

Gürboğa, Erkan. (2004). “*Kayıtdışı ile Mücadelede Yoklamanın Önemi*”, Vergi Sorunları, Sayı:191(Ağustos), ss.7.

Hans F, Sennholz. *The Underground Economy*, 1984, <http://mises.org/etexts/underground.pdf>, ss.6.

Hatice Elanur, SARIKAYA. *Kayıt Dışı Ekonominin Büyümeye Etkisi, Türkiye Örneği*. (1980-2005). Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İlgın, Yılmaz. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları*, Uzmanlık Tezi, Ankara, Yayın No. 2492, ss.32.

İzzettin, Önder. (Ekim-2000-Mart-2001). “*Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergileme*”. İÜ SBF Dergisi, Cilt No. 2. Sayı: 23-24.

Karagül, Mehmet. ‘*Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Kayıtdışı Ekonominin İncelenmesi*’, CBÜ.,İİBF. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Sayı:3, 1997, ss.191.

Kıldış, Yusuf. (2000). *Kayıtdışı Ekonominin Ulusal-Ulaslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss.12.

Kırkulak, Berna. (1999), *Türkiye de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi*. Vergi Sorunları Dergisi, Sayı: 132, ss.158.

Kretsos, Lefteris. “*Industrial Relations Developments in Greece*”. The Institute of Labour (INE) of the Greek General Confederation of Labour (GSEE), 2006, s.1.

Kurdaş, Kemal. *Ekonomik Politika Üzerine İnceleme ve Yorumlar*. Beta Yayınları, 1994, İstanbul, ss.239.

Mavral, Ülker. (2003). *Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi, ve Türkiye’ye Yansımaları*. Maliye ve Hukuk Yayınları, 2. Baskı, Ankara, ss.263.

PEK, Ahmet. (2007). “*Suç Gelirleri ile Mücadele, Suç Gelirlerinin Aklanması ile Mücadele, El Koyma, Esya ve Kazanç Müsaderesi*”. Çağın Polisi Dergisi, Yıl:6, Sayı:64, ss.22-23.

Salih, Özel. *Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı Sorunları ve Çözümleri*. Yaklaşım, Sayı: 71, Kasım 1998, s.23.

Sarılı, M.A. (2002). “*Türkiye ’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler*”. Bankacılar Dergisi, Sayı. 41, ss.38.

Savaşan, Fatih. (2005). *Türkiye ’de Kayıt Dışılık*. Ekonomistler Bülteni, Sayı 52, 28-34. Sekizinci Kalkınma Planı, ss.7.

Şeker, S. (1995). “*Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri*” . Yaklaşım, ss.87.

Serap, Durusoy. “*Siyasi ve Ekonomik Yozlaşmanın Yansıması: Yolsuzluk Ekonomisi*”. Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı:468, Mart 2003.

Tanrıkulu, Salih. “*Kayıt Dışı Faaliyetlerin Nedenleri ile Ekonomik ve Vergisel Sonuçları Üzerine Yapılan İki Arastırmanın Değerlendirilmesi*” Vergi Sorunları Dergisi, sayı: 191, Ağustos, 2004, ss.66.

Temel, A./ Şimşek, A. / Yazıcı, K. (1994). *Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Önlemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü* (Ankara: EAD Gen. Md), ss.12.

Tıktık, Ahmet.”*Türk İşveren Derneği Ağustos Dergisi*”, 2004, ss.58.

TİSK. *Avrupa Birliği ’nde “Kayıt dışı Çalışma” Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme*. TİSK Yayını:199, 2001, ss.28.

TİSK. *Avrupa Birliği ’nde Kayıt dışı Çalışma Konusunda İzlenen Politikalar ve Türkiye Açısından Değerlendirme*. Yayın No: 199, Aralık, 2000, ss.16.

Toptaş, Ülker. 1997. “*Türkiye ’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri*”.Tesar Yayınları, No:33, Ankara, ss.20.

Toptaş, Ülker. *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri*. Ankara, TES-AR Yayınları. 1998, ss.50.

Osman, Altuğ. “*Vergi Sistemimizin Temel Sorunları ve Öneriler*”. Asomedy, Mart 2002.

Oyan, Oğuz. *Türkiye Ekonomisi*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, ss.115.

Us, Vuslat. (2004). *Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntemi: Türkiye Örneği*, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2004/17, Haziran 2004, ss.17.

Yalçinci, A. “*Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve*

Değerlendirilmesi".Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, ss.47.

Yereli, A. B. ve Karadeniz, O. (2004). *Kayıt Dışı İstihdam*. Ankara, Odak Yayınları, ss.147.

Yılmaz Gülay, Akgül. (2004). "*Kayıt Dışı Ekonomi; Ulusal ve Küresel Boyutları ve Dinamiklerinin Analizi*". 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, ss.28.

Yılmaz Gülay, Akgül. (2006-). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları* . İSMMMO YAY, İstanbul, ss.15.

Yüce, Mehmet ve Palamut, Mehmet E. "*Türkiye'de 1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi le Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi*". 16. Maliye Sempozyumu, ss.5-6.

Zafer, Büyük Çoban. *Rekabet ve Hâkim Durumdaki Kamu Teşebbüsleri: Türk Telekom Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

29 Ocak 1984 yılında Gaziantep’te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Gaziantep’te tamamladıktan sonra 2007 yılında Gaziantep Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu. 2008 yılında vatani görevini tamamladı. 2009 yılında Adıyaman Üniversitesi Besni Meslek Yüksekokulunda ücretli Öğretim Elemanı olarak çalıştı. 2010 yılında SMMM stajını başlattı.

VITAE

MURAT GÜZEL was born in Gaziantep in 1984. After finishing primary school and high school at Gaziantep, In 2007 graduated from the University of Gaziantep, Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences. Completed his national service in 2008. Besni Adiyaman University Vocational School in 2009, worked as a paid Instructor. Launched in 2010, accounting internship.